

LE KANUNNÂME DE L'EURIPE (milieu du XVIe siècle)

Mustafa OĞUZ - Evangelia BALTA

Le *kanunname* du sandjak de l'Euripe que nous éditons ci-dessous provient d'un fragment de registre conservé à *Istanbul Büyükşehir Belediyesi, Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları, Evrak Kısmı, 40 / 02*. Son enregistrement dans les catalogues des archives de cette bibliothèque est récent. Aussi ce fragment n'est-il accessible à la recherche que depuis peu¹. Jusqu'à présent, les seuls registres connus concernant la législation fiscale de l'Euripe étaient le *Tapu Tahrir 367* et le *Tapu ve Kadastro 157*, ainsi qu'un manuscrit de la Bibliothèque Nationale de France (Paris), le *ms fonds turc ancien 85*². Pour permettre d'établir des comparaisons entre le texte de notre source et les trois autres, il nous semble indispensable de commencer par rappeler le contenu de ceux-ci et les éditions dont ils ont bénéficié.

¹ Il a été repéré par Mustafa Oğuz, qui a également procédé à la transcription du texte : ce document, en très mauvais état, ne peut être photographié. C'est la raison pour laquelle notre édition n'est pas être accompagnée de fac-similés.

² Sur la division administrative du sandjak de l'Euripe, voir Evangelia Balta, "Rural and Urban Population in the Sancak of Euripos in the Early 16th Century", *Archeion of Euboean Studies* 29 (1990-1991), p. 57 note 1. Cet article a été republié avec des additions bibliographiques dans l'ouvrage suivant : Evangelia Balta, *Problèmes et approches de l'histoire ottomane. Un itinéraire scientifique de Kayseri à Eğriboz*, Les éditions Isis, Istanbul 1997, p. 21-65.

Les sources et leurs éditions

I. *Tapu ve Tahrir 367*

Il s'agit d'un registre abrégé de 453 pages rédigé à l'époque de Soliman le Magnifique (1520-1566). S'y trouvent recensés la population et les revenus des agglomérations des sandjaks de Karlili, Tirlala, Eğriboz, Mora, Rodos, Iskodra, Dukakin, Ohri, Elbasan. Les pages 50 à 56 contiennent le *kanunname* du sandjak de l'Euripe, soit :

1. Kanûn-i nefsi Eğriboz ma'a vilâyet-i Eğriboz. Bâb-i bâcât ve me'kûlât ve melbûsat ve gayruhum (p. 50-51).
2. Kanûn-i nefsi İstefe ma'a vilâyet-i İstefe el-mezbûr. Bâb-i bâcât ve me'kûlât ve melbûsat ve gayruhum. Ve kaza-i mezburde Rastamit nam karyede olan panayır kanûnu (p. 51-53).
3. Kanûn-i nefsi Livadiye ma'a vilâyet-i Livadiye. Bâb-i bâcât ve me'kûlât ve melbûsat ve gayruhum (p. 53-54).
4. Kanûn-i nefsi İzdin ma'a vilâyet-i İzdin el-mahrusa. Bâb-i bâcât ve me'kûlât ve melbûsat ve gayruhum. Bâb-i resm-i kandar çivit budur ki zikr olunur (p. 54-56).

Cette législation fiscale du sandjak de l'Euripe a été éditée en 1974 par J. Alexander dans sa thèse de doctorat³ : il publie le texte

³ J. Alexander, *Toward a History of Post-Byzantine Greece : The Ottoman Kanunnames for the Greek Lands, circa 1500-circa 1600*, Columbia University 1974. Cette thèse a été publiée sous forme de reproduction photoanastatique en 1985. A la page 35, on trouve une brève description de la source - dimensions, pages, datation -, ainsi qu'un recensement des codes des régions comprises dans le TT 367 (Eğriboz, p. 50-56; Mora, p. 110-113; Rodos-Istanköy, p. 202 et Tırhala, p. 224-229) également édités dans cette thèse. Le texte turc du *kanunname* du sandjak de l'Euripe tel qu'il est donné dans le TT 367 est présenté aux pages 137-163, avec une traduction en anglais aux pages 304-334. Soit : *Kanun-i nefsi Ağriboz maa vilâyet-i Ağriboz / Bab-i bacat ve mekûlât ve melbusat ve gayrihim*, p. 137-141; traduction, p. 304-308. *Kanun-i nefsi İstefe maa vilâyet-i İstefe el-mezbur / Bab-i bacat ve mekûlât ve melbusat ve gayrihim*, p. 145-149; traduction, p. 314-318. *Ve kaza-i mezburde Rastamid nam karyede olan panayır kanunu*, p. 149-150; traduction, p. 319. *Kanun-i nefsi Livadiye maa vilâyet-i Livadiye / Bab-i bacat ve mekûlât ve melbusat ve gayrihim*, p. 150-155; traduction, p. 320-325. *Kanun-i nefsi İzdin maa vilâyet-i İzdin el-mahrusa / Bab-i bacat ve mekûlât ve melbusat ve gayrihim*, p. 157-163;

du TT 367 et signale les variantes que présente le texte correspondant de ce *kanunname* dans le TK 157. J. Alexander fournit également les fragments du TK 157 qui ne figurent pas dans la source TT 367⁴. Récemment, une nouvelle édition du même texte a été donnée par A. Akgündüz dans son volumineux ouvrage⁵. Cet auteur signale - à tort - qu'il s'agit de la première édition du *kanunname* en question (*ilk defa tarafımızda neşredilmektedir*). Il considère que ce registre date de 927/1520.

II. *Tapu ve Kadasto 157*

Il s'agit d'un registre analytique de 369 folios où sont recensés la population et les revenus fiscaux des agglomérations du sandjak de l'Europe. Daté du 10-20 Safer 977 (27 août-6 septembre 1569), il a été rédigé sous Sélim II. Le *kanunname* (f°s 2v^o-15v^o) contient les unités suivantes :

1. Kanun-i nefis-i Eğriboz ma'a vilâyet-i Eğriboz mezbûre (2v^o-3r^o)
Bab-i bağat-i (sic) ve me'kûlât ve melbûsat ve gayrihu (3v^o-4r^o)
2. Kanun-i nefis-i Atina ma'a vilâyet-i mezbûre (4r^o- 5v^o)
Bab-i bağat-i (sic) ve me'kûlât ve melbûsat ve gayrihu (6r^o)
3. Kanun-i nefis-i İstefa ma'a vilâyet-i İstefa-i mezbûre (6v^o-7r^o)
Bacat-i ve me'kûlât ve melbûsat ve gayrihu (7v^o)
Kanun-i panayır Brastamit (8r^o)
4. Kanunname-i nefis-i Livadiye ma'a vilâyet-i Livadiye (8r^o-9r^o)
Bab-i bacat-i ve me'kûlât ve melbûsat ve gayrihu (9r^o- 9v^o)
5. Kanunname-i Salona (9v^o- 10r^o)

traduction, p. 328-334. Le code de Thèbes et celui concernant la foire du village de Vrastamitès a été traduit en grec à partir de l'anglais : voir Ph. Kalaitzis, *Le kaza ottoman de Thèmes lors du premier quart du XVIe siècle. Démographie et économie de la ville et de la campagne environnante* (en grec), mémoire pour le diplôme de la Faculté des Lettres de l'Université d'Athènes, 1997, p. 142-146.

⁴ J. Alexander, *op. cit.*, p. 137-167 (édition du texte turc), p. 304-340 (traduction en anglais), p. 504-516 (fac-similés du TK 157).

⁵ A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri*, Istanbul 1992, t. 5 p. 386-397.

Bab-i bacât-i ve me'kûlât ve melbûsat ve gayrihu (10r^o- 10v^o)

6. Kanunname-i Izdin (10v^o- 11v^o)

Bab-i bacât-i ve me'kûlât ve melbûsat ve gayrihu (11v^o- 12r^o)

Bab-i kantar-i çivit budur ki zikr olunur (12v^o- 13r^o)

7. Liva-i Eğriboz'da şeri-i kavim ve kanun -i kadime muhalif ve mugayır olmağla defi ve refi olunan evza-i hâdise ve bid'at-i mütehadise beyan ve ayan eder (13r^o- 15r^o).

Ö. L. Barkan est le premier à avoir publié un extrait du règlement de ce sandjak (1943): il s'agit en fait de la première partie du texte (13 articles), relative à la ville et au *vilayet* d'Eğriboz (c'est-à-dire Chalkis et l'île d'Eubée), et de quelques articles de l'*adaletname* où sont entérinées des réformes fiscales concernant les provinces du sandjak en question. En d'autres termes, Ö. L. Barkan a édité le premier et le dernier chapitre de ce code⁶.

En 1962 et 1964, J. Kabdra a édité deux autres parties du TT 157 : les règlements d'Amphissa⁷ et de Lamia⁸ sans toutefois publier dans un cas ni dans l'autre le passage se rapportant aux impôts perçus sur les ventes sur le marché de ces deux villes.

En 1962 également, Hadiye Tunçer a publié dans son intégralité le *kanunname* du sandjak d'Eubée tel qu'il figure dans le registre TK 157⁹.

Dans sa thèse, J. Alexander décrit le contenu de ce *kanunname* et mentionne les éditions Barkan et Kabdra (seulement, toutefois, celle du texte relatif à Lamia). Curieusement, il ne parle pas de

⁶ Ö. L. Barkan, *XV ve XVI inci asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraat Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, I : Kanunlar*, İstanbul 1943, p. 341-343.

⁷ J. Kabdra, "Zakonopolozenie ob Amfisse", *Vostochnye istochniki po istorii narodov jugo-vostočnoj i central'noj Evropy*, Moscou 1964, p. 222-230 (avec un résumé en français : Le kanunnâme d'Amphissa).

⁸ J. Kabdra, "Le code ottoman (Kanunnâme) de Lamia. (Contribution à l'étude des sources historiques turques relatives à l'histoire de la Grèce)", *Sbornik Prací Filosofické Fakulty Brnenské University VIII* (1961), p. 175-190. Ce kanunname a été traduit en grec par St. Papadopoulos, "Le code turc (Kanunnâme) de Lamia", *Hellenika* 17 (1962), p. 202-218.

⁹ Hadiye Tunçer, *Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Hukuku, Arazi Kanunları ve Kanun Açıklamaları*, Ankara 1962, p. 320-334.

l'édition Hadiye Tunçer¹⁰. Comme nous l'avons noté ci-dessus, dans son édition établie à partir du TT 367, J. Alexander note les différences entre cette version du *kanunname* en question et celle correspondant dans le TK 157. Il édite le code d'Athènes, celui de Salona et l'*adalet-name* qui ne figurent pas dans le TT 367, ainsi que le règlement régissant le déroulement de la foire du village de Vrastamitès, près de Thèbes, en raison de l'importance des divergences par rapport au texte du TT 367¹¹. De plus, il offre à la fin de son ouvrage une reproduction en fac-similé du TK 157, ce qui nous a permis de vérifier les éditions existantes : grâce au texte ottoman, on peut éclaircir certaines leçons, combler des lacunes et revoir des points douteux¹².

Dans le septième tome de son ouvrage, A. Akgündüz édite lui aussi à nouveau l'*adaletname* et les codes d'Athènes et de Salona, qui ne figurent pas dans le TT 367. Il juge superflu de publier le texte des codes ordinaires car, écrit-il, les divergences entre les deux textes sont seulement de l'ordre de 5%¹³. Ici non plus, il ne fait aucune référence aux éditions antérieures, pas même à celle de Barkan ni à celle de Tunçer.

III. *Ms fonds turc ancien 85 (308 r -318 v)*

En 1983, Marie-Magdeleine Lefebvre édite, entre autres *kanunnames*, une version française du *kanunname* du sandjak d'Eğriboz qu'elle a repérée dans le ms. 85 de la Bibliothèque Nationale, à Paris. Vraisemblablement rédigé à la fin du XVIe siècle, ce manuscrit contient des actes relatifs aux diverses branches de l'administration de l'Empire ottoman. M.-M. Lefebvre compare

¹⁰ J. Alexander, *op. cit.*, p. 36.

¹¹ *ibid.*, code d'Athènes : p. 142-145 (trad., p. 309-314). Code de Vrastamites : p. 150 (trad., p. 319-320). Code d'Amphissa : p. 155-157 (trad., p. 325-328). *Adaletname* : p. 163-167 (trad., p. 335-340).

¹² *ibid.*, p. 504-516.

¹³ A. Akgündüz, *op. cit.*, t. 7, p. 502-515. L'édition du texte concernant les "taxes (*baç*) sur le marché d'Athènes" est sans rapport avec le texte du TK 157. Tel qu'il est édité, le chapitre "Lois sur le *baç* les marchandises d'Athènes" n'entretient aucun rapport avec celui consacré à cet objet dans le TK 157 : le texte publié par Akgündüz est en fait celui relatif, dans ce même TK 157 aux "Lois sur le *baç* concernant les *baç* sur le marché de Négropont".

le texte du manuscrit de la Bibliothèque Nationale avec celui de l'édition Tunçer et se réfère à l'édition Barkan, à l'exclusion de toutes les autres éditions de ce *kanunname*, dont elle n'a manifestement pas eu connaissance¹⁴. Le contenu de la législation fiscale tel qu'il est analysé par cet éditeur est le suivant :

1. Loi concernant la ville et la province d'Eubée. Baç, denrées, vêtements et autres [marchandises] (308r - 309v).
2. Loi concernant la ville et la province d'Athènes. Baç, denrées, vêtements et autres [marchandises] (309r - 310v , 311v).
3. Loi concernant la ville et la province de Thèbes. Baç, denrées, vêtements et autres [marchandises]. Loi concernant la foire de Thèbes¹⁵ (310v - 311v , 312r - 312v).
4. Règlement concernant la ville et la province de Livadia. Chapitre concernant le baç, les denrées, les vêtements et autres [marchandises] (312v - 314r).
5. Règlement concernant Salona. Chapitre concernant le baç, les denrées, les vêtements et autres [marchandises] (314r - 314v).
6. Loi concernant la ville et la province d'Izdin. Le chapitre concernant le droit de pesée de l'indigo (314v - 316v).
7. [Additif à loi concernant la ville et la province d'Athènes] (316v - 317r).
8. [Additif à loi concernant la ville et la province d'Eubée] (317r).
9. [Additif à loi concernant la ville et la province de Thèbes] (317r - 317v).

¹⁴ Marie-Magdeleine Lefebvre, "Actes ottomans concernant Gallipoli, la mer Egée et la Grèce au XVIe siècle", *Südost-Forschungen* 42 (1983), p. 123-167 où est fournie la bibliothèque relative à ce manuscrit (voir *ibid*, p. 124, note 3 et 4). Ce manuscrit est également décrit dans l'étude de N. Beldiceanu, "Sur les Valaques des Balkans slaves à l'époque ottomane (1450-1550)", *Revue des Etudes Islamiques* 34 (1966), p. 86-87.

¹⁵ Il ne nous a pas été possible de procéder à un examen *de visu* du ms 85. Aussi conservons-nous une réserve en ce qui concerne l'identité du toponyme "Thebes" de l'édition Lefebvre. Il faut signaler que l'édition Tunçer ne donne pas non plus le toponyme *Rastamit*, pourtant inscrit, comme nous avons pu le constater, dans le TK 157.

10. [Additif à loi concernant la ville et la province d'Eubée] (317v - 318v).

Comme l'indiquent les crochets, c'est à l'éditeur que sont dûs les titres des quatre derniers chapitres, introduits par la phrase qui clôt le *chapitre concernant le droit de pesée de l'indigo* : "Ce passage concerne l'abolition de toutes sortes d'événements et de nouveautés illicites qui ont lieu dans le liva d'Eubée et qui sont contraires à la loi religieuse et à la loi coutumière anciennes"¹⁶.

IV. *Muallim Cevdet Yazmaları, Evrak Kısmı, 40 / 02* (İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Atatürk Kitaplığı)

Le *kanunname* du sandjak de l'Euripe que nous éditons ci-dessous provient d'un fragment de registre (9 feuillets). Du fait de ce nombre restreint de feuillets, il a été considéré par les archivistes de la Bibliothèque comme "evrak" et classé dans cette catégorie d'archives. Toutefois, le dépouillement et l'enregistrement des archives de Muallim Cevdet n'étant actuellement encore pas achevés il est possible que l'on y retrouve le registre dont a été extrait ce *kanunname*. C'est d'ailleurs l'une des raisons qui ont dicté sa publication. Le *kanunnâme* contient les unités suivantes :

1. Kanun-i nefsi Eğriboz ma'a vilâyet-i Eğriboz. Bâb-i bâcat ve me'kûlât ve melbûsat ve gayruhum (1b-2b)
2. Kanun-i nefsi Atina ma'a vilâyeti'l-mezbûre . Bab-i bâcat-i ve me'kûlât ve melbûsat ve gayruhum (3a-4a)
3. Kanun-i nefsi İstefe ma'a vilâyet-i İstefe el-mezbûr. Bâb-i bâcât ve me'kûlât ve melbûsat ve gayruhum. Kanun-i panayır Rastamit (4b-6a).
4. Kanûnname-i nefsi Livadiya ma'a vilâyet-i Livadiya. Bâb-i bâcat ve me'kûlât ve melbûsat (6b-7b).
5. Kanûnnâme-i Salona. Bâb-i bâcat ve me'kûlât ve melbûsat (8a-8b).
6. Kanûnnâme-i nefsi İzdin ma'a vilâyeti'l- mezbûr. Bâb-i bâcât ve me'kûlât ve melbûsat ve gayruhum (9a-9b).

La fin du texte des lois fixant les taxes commerciales et douanières frappant les produits vendus sur le marché de Lamia

¹⁶ Ce passage n'apparaît pas non plus sous la forme de chapitre séparé dans l'édition Tunçer.

manque : le fragment s'interrompt brusquement. Aucune date n'est mentionnée dans ces 9 feuillets. Toutefois, d'un point de vue paléographique, il est certain qu'ils remontent au XVIe siècle. Nous tenterons ci-dessous d'en préciser la chronologie en comparant le texte à ceux des codes des sandjaks d'Eubée déjà publiés.

Comparaison et commentaire des divergences entre les textes des *kanunname*

D'abord, une première remarque : pour le contenu, les textes du TK 157, du ms.85 de Paris et de celui de la Bibliothèque Municipale d'Istanbul sont très proches. Nous avons procédé à la comparaison des trois textes à partir du TK 157, qui est le plus complet et, de surcroît, daté. Laissant de côté les différences de détail, nous nous arrêterons à celles qui, essentielles, fournissent selon nous des éléments relatifs à la chronologie de notre texte, ce fragment non daté. Ce qui différencie le ms. de la Bibliothèque Municipale d'Istanbul des deux autres, c'est l'absence, à chaque fois, de la dernière phrase du passage relatif aux taxes frappant les ventes sur les marchés des six villes du sandjak :

1. Dans le règlement de l'Eubée :

“Ve nefsi Egriboz pazarından ipek ve sahtiyân ve keten ve sair meta', ki karadan âhar yere alup giden müslümandan yüzde iki akçe ve kefereden yüzde dört akçe gümrük alınmak buyurulmağın defter-i cedide kayıt olundu”¹⁷.

2. Dans le règlement d'Athènes :

a) “Ve zikir olan nefsi Atina keferesinden 'öşri sıra alındığı takdirce mal-i padişahiye enfa olmağın muktaza-i şer'i-i şerif riayet olunup on beş medrede iki medre 'öşür alınmak buyurulmağın defter-i cedide kayıt olundu”.

b) “Ve nefsi Atina pazarından rugan-i zeyt ve kirpas ve pırnokok ve makrama ve sahtiyân ve sabun ve sair meta', ki karadan âhar yere alup giden müslümandan yüzde iki akçe ve kefereden yüzde dört akçe gümrük alınmak buyurulmağın defter-i cedide kayıt olundu”.¹⁸

¹⁷ J. Alexander, *op. cit.*, p. 141, 505. Cf. également Marie-Magdeleine Lefebvre, *op. cit.*, p. 138.

¹⁸ J. Alexander, *op. cit.*, p. 142, 145 et 506, 507. Cf. également Marie-Magdeleine Lefebvre, *op. cit.*, p. 139, 141.

3. Dans le règlement de Thèbes :

“Ve nefsi İstefe'de ipek ve sahtiyan ve pırnokok ve kirpas ve sair meta', ki karadan âhar yere alup giden müslümandan yüzde iki akçe ve kefereden yüzde dört akçe gümrük alınmak buyurulmağın defter-i cedide kayıt olundu”¹⁹.

4. Dans le règlement de Livadia :

“Ve nefsi-i Livadiye'de pazarından kirpas ve pırnokok ve sahtiyan ve sair meta', ki karadan âhar yere alup giden müslümandan yüzde iki akçe ve kefereden yüzde dört akçe gümrük alınmak buyurulmağın defter-i cedide kayıt olundu”²⁰.

5. Dans le règlement d'Amphissa :

“Ve nefsi-i Salona pazarından ipek ve pırnokok ve sair meta', ki karadan âhar yere alup giden müslümandan yüzde iki akçe ve kefereden yüzde dört akçe gümrük alınmak buyurulmağın defter-i cedide kayıt olundu”²¹.

Dans le manuscrit de la Bibliothèque Municipale d'Istanbul manque la fin ; en effet, on ne trouve pas ici le passage en question qui clôt le texte du *kanunname* de Lamia dans les TK 157 et ms parisien 85 : “Ve nefsi İdin pazarından ipek ve kirpas ve sahtiyan ve sair meta', ki karadan âhar yere alup giden müslümandan yüzde iki akçe ve kefereden yüzde dört akçe gümrük alınmak buyurulmağın defter-i cedide kayıt olundu”²².

Les nos 1, 3, 4, 5 manquent dans les extraits ci-dessus, comme nous l'avons constaté, mais également dans le TT 367. Le dénominateur commun à ces extraits est le fait qu'ils se réfèrent à certaines régulations fiscales inscrites, comme le déclare le texte, dans le nouveau registre. Leur absence nous conduit à penser que le texte de la Bibliothèque Municipale d'Istanbul est plus ancien que ceux du TK 157 et du codex parisien. Il a donc été rédigé après le TT 367. Ceci constitue l'élément premier et aussi le plus manifeste en ce qui concerne sa datation.

Un second élément différencie le *kanunname* de la Bibliothèque Municipale d'Istanbul du TK 157 et du manuscrit parisien. Il concerne le *medre* du vin à Livadia. Dans notre texte, celui-ci

¹⁹ J. Alexander, *op. cit.*, p. 149, 509 et Marie-Magdeleine Lefebvre, *op. cit.*, p. 144.

²⁰ J. Alexander, *op. cit.*, p. 155, 511 et Marie-Magdeleine Lefebvre, *op. cit.*, p. 148.

²¹ J. Alexander, *op. cit.*, p. 157, 512 et Marie-Magdeleine Lefebvre, *op. cit.*, p. 150.

²² J. Alexander, *op. cit.*, p. 161, 513 et Marie-Magdeleine Lefebvre, *op. cit.*, 153.

équivalait à 67 ocques, ce qui est juste si l'on se fonde sur les équivalences notées par le scribe lui-même. En revanche, dans le TK 157 et dans le codex parisien, il équivalait à 60 ocques²³ A moins d'une coquille dans l'ouvrage de Madame Lefebvre, il faut donc considérer que le codex parisien est une copie du TK 157, dont il reproduit l'erreur d'écriture. Par conséquent, la série des codes du sandjak d'Egriboz s'articule comme suit :

1. Tapu Tahrir 367
2. Manuscrit de la Bibliothèque Municipale d'Istanbul
3. Tapu ve Kadastro 157
4. Ms fonds 85 de la Bibliothèque Nationale, à Paris.

Edition

Le texte ottoman dont nous éditons la transcription est divisé en paragraphes que nous avons numérotés pour des raisons d'ordre pratique : dans l'index, les termes techniques peuvent ainsi, pour la commodité du lecteur, être mentionnés avec référence au feuillet originel et au paragraphe où ils apparaissent. Il ne nous a pas semblé pertinent d'inclure, dans le cadre de cette étude, la traduction du code du sandjak de l'Euripe à partir du manuscrit de la Bibliothèque Municipale d'Istanbul : en effet, la bibliographie internationale offre déjà deux versions de ce code, l'une en anglais, l'autre en français, établies à partir des TT 367, TK 157 et ms fonds turc ancien 85²⁴. Les notes comprennent des indications concernant certains produits, mesures et impôts non commentés dans les éditions précédentes du *kanunname* en question.

Nous tenons enfin à remercier ici Ilias Anagnostakis, byzantinologue, et Anastasios Karanastasis, rédacteur du "Dictionnaire des Lettres Démotiques de la Langue Hellénique du Moyen Age", pour l'assistance qu'ils nous ont généreusement offerte.

²³ Voir ci-dessous note 50.

²⁴ Une version grecque de ce *kanunname* sera publié, avec des commentaires, dans un prochain volume de la revue *Archeion of Euboean Studies*.

(1b) KANÛN - I LİVA - İ EĞRİBOZ

Kanûn-i nefsi Eğriboz ma'a vilâyet-i Eğriboz

1. Kefereden her ferd ki hadd-i bülûgiyyete yetişe yirmi beş akçe ispençe alınur, nâ-bâliğden alınmaz. Ve keferenin müzevve-cinden resm-i otluk altışar akçe alınur. Mücerredlerinden ve bîvelerinden alınmaz. Ve bîvelerden altışar akçe ispençe alınur.

2. Ve nefsi Eğriboz'da mütemekkin olup zirâat ve hirâset iden sipâhilerden ve sâir Müslümanlardan 'öşr-i gallat on keylde bir kile alınur. Ve çiftten çifte bir denk²⁵ buğday ve arpa salâriye alınur, nısfı buğday ve nısfı arpa. Ve Eğriboz'da ve Eğriboz cezâresinde müsta'mel olan buğday ve arpa yükü İstanbul kilesiyle sekiz kiledir. Ve vezinde vakıyye-i sultaniyle yüz altmış vakıyyedir²⁶.

²⁵ Dans le lexique de Sir James W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*, Beyrouth 1987, p. 283, "denk = bale, half a horse-load, large package". Certaines indications fournies par des codes déjà édités nous permettent indirectement de nous faire une idée de la capacité du *denk*. Moins important que le "charge" (*yük*), il devait probablement en représenter la moitié, si l'on en juge d'après une phrase du *kanunname* de Malatya : "yük başına ikişer akçe ve dengine bire akçe ve nısf dengine yarımşar akçe" (Barkan, p. 114§14). Cf. également le *kanunname* d'Adana "Bazara şatılmağa gelen keçe ve kepenek ve halı ve zeyt ve gön ... yüklerden ikişer para alınub bir denk olsa bir para alınub nısf denk bir osmanî alınur" (A. Akgündüz, *op. cit.*, t. 5, p. 608). Dans le *kanunname* de la Morée, le *denk hakkı* est utilisé pour parler du riz (*ibid.*, t. 6, p. 621), tandis que le *denk akçesi* apparaît dans la loi de Rahova de Bulgarie (voir Bistra Cvetkova, "Actes concernant la vie économique de villes et ports balkaniques aux XVe et XVIe siècles", *Revue des Etudes Islamiques* 40 (1972), p. 384. Dans d'autres règlements, cette unité de mesure est attestée dans les tarifs des droits de douane frappant les tissus : feutre, taffetas, mohair. Par exemple : "ve sofun her elli küt'ası bir denk olup... tafta'nın her elli topı bir denk olup", voir Ö. L. Barkan, *op. cit.*, p. 212§3 et 303; voir également A. Akgündüz, *op. cit.*, t. 5, p. 283, 345 et, sur cette unité de mesure, J. Kabdra, "Poids et mesures employés dans les sandjaks balkaniques aux XVIe et XVIIe siècles. (Contribution à la métrologie ottomane)", *Sborník Prací Filosofické Fakulty Brnenské University* 20 (1968), p. 124.

²⁶ Cette phrase ne figure ni dans le TK 157 ni dans le ms. parisien 85 ; une ligne entière y manque donc, puisque deux mots de la phrase suivante sont également absents : "Ve vezinde vakıyye-i sultaniyle yüz altmış vakıyyedir. §3. Ve mercimekten ve bakladan...".

3. Ve mercimekden ve bakladan ve nohuddan ve böğrülceden, Müslümanlardan on keylden bir kile 'öşür alınur. Ve kefereden on beş keylden iki kile 'öşür alınur. Ve buğdaydan ve arpadan ve darudan ve alefden hem-çünân.

4. Ve ketenden yunmuş ve arınmış ola otuzar bağı²⁷ demed²⁸ olur, on beş demedden iki demed 'öşür alınur.

5. Ve penbe ki çekirdeğiyle ola on beş tekerde²⁹ iki teker 'öşür alınur. Teker vezinde dört vakıyyedir.

6. Ve kozdan ve bademden ve cins-i meyveden ve kükülünden ve kenevirde, Müslümandan ve kâfirden onda bir 'öşür alınur, ziyade alınmaz.

²⁷ Dans le lexique de Redhouse, bağ = tie, bond, string, lace, bandage. (*op. cit.*, p. 119). Le lexique de J. Chloros, *Kamus-i 'osmanî, Λεξικόν Τουρκο-ελληνικόν*, Constantinople 1899, p. 320 indique une valeur supplémentaire : le *ot bağı* (botte de foin), ce qui se rapproche de l'acception de ce terme dans le texte de notre *kanunname*. La même équivalence (30 poignées = 1 botte) est également attestée dans le *kanunname* de la Morée figurant dans le TT 367 (sous le règne de Soliman le Magnifique) : "Ve otuz keten üskülüsüne bir demed derler". Voir Evangelia Balta, "Les *kanunnames* de la Morée" (en grec), *Istor* 6 (1993), p. 45, note 63. Dans le règlement du sandjak de l'Euripe figurant dans le TT 367, il est noté que 31 bağ = 1 demed (voir J. Alexander, *op. cit.*, p. 138 et A. Akgündüz, *op. cit.*, t. 5, p. 387). Les TK 157 et ms. fonds ancien turc 85 notent 30 bağ = 1 demed (voir J. Alexander, *op. cit.*, p. 138 et M.-M. Lefebvre, p. 135).

²⁸ Il s'agit du mot grec *δεμάτι*, dont les *kanunname* déjà édités montrent qu'il servait à définir la mesure à laquelle correspondait la dîme sur les céréales, le fourrage ou le lin, voir Ö. L. Barkan, *op. cit.*, p. 270§24, 301§9, 318§16. Cf également J. Alexander, *op. cit.*, p. 194 et A. Akgündüz, *op. cit.*, t. 6, p. 624; t. 2, p. 292, 345; t. 5, p. 78, 273, 280, 301, 417, 422; t. 9, p. 510.

²⁹ Selon le dictionnaire de Redhouse, *teker* = wheel, circular, round (*op. cit.*, p. 1128). Celui de Chloros mentionne que de l'étymon *teker* proviennent les mots *değirmi* = sphérique et *değirmen* = moulin (J. Chloros, *op. cit.*, p. 547). *Teker* n'entretient naturellement aucun rapport avec le terme *tağar* utilisé dans l'édition Lefebvre: l'orthographe de ces deux mots est totalement différente, aussi bien que l'usage des deux mesures correspondantes. Le code d'Eubée mentionne qu'un *teker* = 4 ocques ; celui de Lamia précise qu'un *teker* = 4 ocques pour le coton non égrené et 264 *dirhem* pour le coton égrené ; lié à la qualité du produit, l'usage de deux *teker*, le petit et le grand, montre qu'il y avait un seul prix pour les deux qualités de coton, au XVIe siècle du moins. Sur le *teker*, voir J. Kabdra, "Poids et mesures", *op. cit.*, p. 108 et, du même, "Le code ottoman (kanunnâme) de Lamia", *op. cit.*, p. 179.

7. Ve nefsi Eğriboz'da mütemekkin olan Müslümanların ve hisar erenlerinin bağlarından dönümden dönüme resm dörder akçe alınur. Ve keferé bağlarından her dönümden sekizer akçe resm alınur, 'öşr-i şıra alınmaz. Ve karyelerde olan bağatdan'öşr-i şıra on beş medrede iki medre 'öşür alınur. Ve medre kırk kûze'dir. Kûze³⁰ vezinde beş yüz elli dirhemdir ve iki medre bir yük olur. Ve resm-i karış fuçıya giren şıradan her karışda ikişer akçe resm alınur.

8. Ve 'öşr-i kovan Müslümanlardan ve kefereden on kovandan bir kovan 'öşür alınur.

9. Ve âdet-i ağnâm iki koyundan bir akçe resm alınur ve keçiden dahı hem-çünân. Ve bid'at-ı hanâzir yabanda sürüyle güdüleden iki hınzîrden bir akçe alınur. Amma keferenin evlerinde besleyüp boğazladıkları hanâzirin her re'sinden bir akçe resm alınur³¹.

10. Ve şıra 'öşrü alınan karyelerde 'öşürleri satılmak için iki ay monopolya dutulması erbâb-ı tîmara kanûndur. Monopolya dutulduğu zamanda sâhib-i tîmar şırası narh-ı rûziden ikişer akçe ziyadeye satılır. Müddet-i monopolya (2a) tamam olunca reâya şırası satılmak memnû'dur. Ve şırası olmayan karyeler gayri karyelerden şıra satun alup kendü karyelerine getürseler ve yahud şırası olan karyeler şırası olmayan karyelere yükle şıra iledüp satsalar her yükden ikişer akçe bağ alınur.

11. Ve ata yedürecek yeşil kasıl ve bostan dönümlerinden, Müslü-manlardan dönümden dönüme dörder akçe resm alınur ve kefereden sekizer akçe alınur.

³⁰ *Kûze*, mot arabe, selon Chloros (*op. cit.*, p. 1441), attesté dans le code d'Eğriboz en tant que mesure de capacité pour le moût : 1 *kûze* de vin équivalait 550 *dirhem*, et 40 *kûze* à un medre, soit 55 ocques ; 2 medre de vin équivalaient à un *yük*, soit 110 ocques. Dans le code d'Eubée figurant dans le TT 367, la même mesure est désignée par le terme *palayaça* (voir ci-dessous note 42). Sur *kûze*, voir J. Kabdra, "Poids et mesures", *op. cit.*, p. 118. Pour E. Kriaras, *Dictionnaire des lettres grecques médiévales en langue populaire, 1100-1669* (en grec), t. 8, Thessalonique 1982, p. 315 ce mot vient chypriote *κοίκα*, voir Leontios Makhairas, *Recital concerning the Sweet Land of Cyprus entitled "Chronicle"*, éd. R. M. Dawkins, vol. I, Oxford 1932, § 547. Voir également K. Karapotosoglou, "Mélanges étymologiques" (en grec), *Lexicographiko Deltio* 14 (1982), p. 268-270 et Renée Kahane, *Byzantinische Zeitschrift* 79 (1986), p. 357.

³¹ Il s'agit très probablement de la taxe *resm-i bojik* payée par les populations non-musulmanes pour le porc égorgé à Noël.

12. Değirmenlerden tamam yıl yürüyenden yılda otuz akçe resm alınur ve altı ay yürüyenden on beş akçe resm alınur. Ve kebe değirmenlerinden ki altı ay dâir ola, on beş akçe resm alınur. Ve dört ay yürüyenden on akçe resm alınur³².

13. Ve resm-i kışlak ve otlak hâricden ve yahud âhar kurâdan gelüp bir karye sınırında koyun veya keçi kışlasa ve otlayup yaylasa her koyun ve keçi sürüsünden yılda bir kerre on yedişer akçe resm-i otlak alınur. Amma ehl-i karyenün kendü koyunları ve keçileri sürüsü yine kendü karyeleri sınırında kışlasa ya otlayup yaylasa anlardan resm-i otlak ve kışlak alınmaz.

14. Ve resm-i 'arûs bıkrden otuz akçe resm alınur ve dul avretten on beş akçe resm alınur.

15. Ve bir ra'iyyet başınasın terk idüp varup âhar karyede mütemekkin olsa yerin terk etdüğü sebepten sipâhisine yetmiş beş ak-çe çift bozan akçesin virür ve oturduğu yerde zirâat ve hirâset iderse 'öşrin virür, zirâat ve hirâset etmezse altı akçe resm-i duhan³³ virür.

16. Ve reâyadan ispençe cem' oldukda her müzevvec sâhib-i tîmara bir tavuk ile bir boğaç³⁴ virürürler. Vakt-i harmanda dahi hem-çünan virürler.

³² La phrase "Ve dört ay yürüyenden on akçe resm alınur" ne figure ni dans le TK 157 ni dans le ms fonds turc ancien 85.

³³ Il s'agit d'un impôt frappant ceux qui, nouvellement installés dans une région, n'ont pas encore été inscrits dans ses registres, ou les populations nomades. On trouvera des commentaires sur cet impôt dans les régions helladiques au XVIIe s. dans J. Alexander, *op. cit.*, p. 427-429. Voir également Bistra Cvetkova, "Actes concernant la vie économique", *op. cit.*, p. 351, note 4. Sur l'impôt byzantin qui se trouve à l'origine de cet impôt ottoman, voir N. Oikonomidès, *Fiscalité et exemption fiscale à Byzance (IXe-XIe s.)*, Athènes 1996, p. 29-31 et index.

³⁴ Dans les *kanunname* de Nikopol et de Silistria, on constate que les rayas étaient contraints de remettre ce "cadeau" ou "surtaxe" une fois l'an à leur *sipahi* : à l'époque de la moisson dans la région de Nicopolis (cf. Ö. L. Barkan, *op. cit.*, p. 270§19 et J. Kabdra, "Le kanunname du sandjak de Nikopol", *Sbornik Prací Filosofické Brněnské University* 14 (1967), p. 43-67), à celle où l'on collectait l'*ispençe*, c'est-à-dire en mars, dans celle de Silistria. Dans le *kanunname* de Trikala (Ö. L. Barkan, *op. cit.*, p. 290§15), de même qu'en Eubée, deux fois l'an. Bistra Cvetkova rapproche très judicieusement cet impôt du *kaniskion* byzantin, voir Bistra Cvetkova, "Influence exercée par certaines institutions de Byzance et des Balkans du Moyen Age sur le système féodal

(2b) Bâb-ı bâcat ve me'kûlat ve melbûsat ve gayruhum

1. Satılmak için pazara gelüp satılan buğday yükünden ki at yükü ola, iki akçe baş alınur ve merkeb yükünden bir akçe alınur. Ve arpa ve alef ve daru ve burçak yükünden at yükü ola, bir akçe ve merkeb yükünden nısıf akçe baş alınur.

2. Mercimek ve merdümek ve böğrölce ve nohud yükünden ki at yükü ola iki akçe baş alınur. Ve merkep yükünden bir akçe alınur.

3. Ve meyve ve soğan ve sarmısak yükünden ki at yükü ola bir sorti³⁵ baş alınur ve üç sorti bir akçedir.

4. Ve kuru incirün at yükünden iki akçe ve merkeb yükünden bir akçe baş alınur.

5. Ve kûknar ve koz ve badem yükünden ki at yükü ola, iki akçe baş alınur. Ve merkeb yükünden bir akçe alınur.

6. Ve sade yağ ve bal ve pirinç yükünden iki akçe ve zeyt yağı ve balmumu yükünden dörder akçe alınur.

ottoman”, *Byzantinobulgarica 1* (1962), p. 245-246. Le mot “boğaç” n'est pas d'origine bulgare, comme semble le suggérer l'étude ci-dessus. Issu du mot latin “focacia”, il est passé dans les langues balkaniques puis en turc sous les formes “boğaç”, “poğaç”, “buğaç”, voir Charles du Fresne Du Cange, *Glossarium ad Scriptores Mediae et Infimae Graecitatis*, Gratz 1958, p. 1686 où le mot est enregistré comme “fogatsa”. Cf. également Ph. Koukoules, *Vie et civilisation byzantine* (en grec), t. 5, Athènes 1952, p. 118-119.

³⁵ Comme l'a signalé J. Alexander, il s'agit du *σολδίο, σολδί* qui, par rhotacisme, devient *sorti* (*op. cit.*, p. 220, note 2). Sur cette petite pièce de monnaie bien connue dans l'espace grec, voir Eftychia Liata, *Quatorze florins nous font quarante piastres. La circulation des monnaies dans l'espace grec, XVe-XIXe s.* (en grec), Athènes 1996, index. On la rencontre dans le *kanunname* de Céphalonie en 1546 (voir J. Alexander, *op. cit.*, p. 174, 384 ; A. Akgündüz, *op. cit.*, t. 2, p. 426), à Trikala, Pharsale et Larissa en 1506, 1521 et 1569 (voir J. Alexander, *op. cit.*, p. 96, 99, 116, 118, 272, 273, 288, 293 ; A. Akgündüz, *op. cit.*, t. 2, p. 512, 516), à Avlona en 1520 et à Elbassan (*ibid.*, t. 3, p. 372 et t. 7, p. 676). Elle est également mentionnée au XVIe siècle dans des *kanunname* de régions de la Macédoine occidentale comme Servia (Serfiçe), Kastoria (Kesteriye) et Horpišta (voir J. Alexander, *op. cit.*, p. 48, 50, 220, 222 ; A. Akgündüz, *op. cit.*, t. 6, p. 610, 613, 614, 646).

7. Ve bezirgân yükünden ki kumaş yükü ola, Bursa kumaşı olsun Firengî kumaş olsun yükde iki akçe bağ alınur. Kebe ve astar³⁶, ve aba yükünden iki akçe bağ alınur.

8. Tahta yükünden bir sorti alınur. Ağaç yükünden nesne alınmaz.

9. Ve satılan esîrlerden erkekden ve dişiden alandan ve satandan ikişer akçe bağ alınur ki dörder akçe olur. Amma deryadan gemi ile esîr gelse satandan on akçe ve alandan hemen iki akçe alınur.

10. Ve deryadan kumaş gelse getüren Müslüman ise kıymete dutulup yüz akçeden iki akçe gümrük alınur. Eğer harbîden iskeleye kumaş gelse yüz akçede beş akçe alınur.

11. Ve merkeb alandan ve satandan birer akçe alınur ki iki akçe olur. Ve öküz ve inek satılsa satan kimesneden bir akçe alınur ve satın alandan alınmaz. Ve haricden gelüp pazarda koyun ve keçi satılsa ikisinden birer akçe alınur. Ve kassâb boğazladuğı koyun ve keçiden dördünden bir akçe alınur. Ve öküz ve sığır boğazlansa her birinden birer akçe bağ alınur. Amma kuzu ve oğlak pazara fûrâde gelüp satılsa ki sürü ile satılmaya andan nesne alınmaz. Ve sürü ile satılardan üçünden bir akçe bağ alınur.

12. Ve gemiler ile gelüp satılan hubûbatdan ve meyveden yük hesabıyla başları alınur ki zikr olundu.

(3a) Kanûn-ı nefis-i Atina ma'a vilâyet'l-mezbûre³⁷

1. Atina vilâyetinin keferesinden dâire-i bülûgıyyete irişüp kâr u kisbe kadir olanlardan yirmi beşer akçe ispençe alınur. Bâliğ olmayanlardan alınmaz. Ve müzevvec hanelerden resm-i otluk ikişer akçe alınur. Mücerredlerden ve bîvelerden resm-i otluk alınmaz. Ve

³⁶ Redhouse en donne la définition : *Brown cloth wrapped around the headgear of certain officers* (op. cit., p. 84).

³⁷ Sur Athènes au XVIe siècle, voir C. G. Lowe, *A description of Athens in 1588*. (Reprinted from *Classical Studies* presented to Edward Capps on his seventieth birthday), Princeton 1936, p. 233-242. Une traduction en grec de cet ouvrage a été incluse dans l'ouvrage de K. Simopoulos, *Voyageurs étrangers en Grèce, 333 ap. J.-C.-1700. Vie publique et privée, culture populaire, Eglise et vie économique à partir des textes de voyageurs* (en grec), 2e édition, Athènes 1972, p. 422-423. Pour une liste des produits d'Athènes du XVIIe siècle voir G. Wheler, *Voyage de Dalmatie, de Grèce et du Levant*, Paris 1689, t. II, p. 408-409.

dul avretten altı akçe ispençe alınur. Amma dul avret çift tasarruf iderse tamam yirmi beş akçe ispençe virür.

2. Ve galleden 'öşür ve salâriye virürler. Ve gallâtdan 'öşür on beş kilede iki kile 'öşür alınur. Ve kazâ-i Atina'da isti'mâl olan gallât yükü keyl-i İstanbul ile yedi buçuk kiledir. Amma kendü mâ-beynlerinde mütedâvil olan kileleri sekizi bir yüküdür.

3. Ve nefis-i Atina'da evvelden şıra öşriyçün yükde iki akçe bedel-i 'öşür ve üç yükde bir akçe salârlık alınurmuş. Hâliyâ yükde üçer akçe alınur olmuş, mütehammil olmağın alınageldüğü üslûb üzere giru alınmak buyuruldu.

4. Ve meyveden 'öşür alınur. Eğer mutasarrıfın kıymetin almak isterlerse ehl-i hıbre getirüp yemişi ağaçda bahaya dutalar, on akçede bir akçe 'öşür alına ve yemişden salâriye alınmaz.

5. Ve bir dul avretin mücerred oğlu olsa oğlu ile hemen yirmi beş akçe ispençe virür.

6. Ve bostandan 'öşür alınur.

7. Ve gerdek resmi kefereden bikirden otuz akçe ve dul avretin a'lâsından on beş akçe alınur.

8. Ve cerâyimi kanunnâme-i Şâhi mücebince Müslümanlar cerâyiminin nisfin alalar. Fakirde ve ganîde ana göre itibar oluna.

9. Ve şıradan 'öşür alındıktan sonra langer'lerinden 'öşür alınmaya. Langer³⁸ oldur ki şıra bir kerre sıkıldukdan sonra şaraphanede cibre'ye³⁹ su koyup tekrar sıkılır imiş, andan 'öşür alınmaya.

³⁸ Boisson obtenue par fermentation des marcs de raisins frais avec de l'eau sans addition de sucre. Il s'agit du "second" vin de l'antiquité (*desterias*= de seconde qualité), connu sous le nom de *tsipourités*. Voir Charles du Fresne Du Cange, *op. cit.*, p. 779. Au contraire, le vin produit à partir du moût est qualifié de *kephaliakos* dans le poème "*Photinos*" d'Aristote Valaoritis. Voir *Le vin dans la poésie*, t. III. Recueil, traduction, commentaires par Athéna Georganta (en grec), Athènes 1995, p. 104. Le vin *tsipourités* est jusqu'à nos jours appelé *languiros* à Ikaria, *langueros* à Kozani, *langueras* à Kythnos, en Crète, etc. (voir Ph. Koukoules, *op. cit.*, t. 5, p. 292, note 5). Nous remercions vivement Madame Stavroula Kourakou-Dragona de nous avoir généreusement fourni ces informations.

³⁹ Selon le lexique Redhouse, l'étymologie du mot *cibre* est grecque et signifie le marc, ce qui reste une fois le raisin foulé (*op. cit.*, p. 228). Selon N. Andriotis, il s'agit d'un mot d'origine turco-tartare, voir N. Andriotis, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque moderne populaire* (en grec), 3e édition, Thessalonique 1984, p. 62. G. Meyer pense que le mot *cibre* vient de

10. Ve zeytün yağından sekiz destide bir desti⁴⁰ alınur. Amma yağ ki, bir desti demekle ma'rûfdur, vezinde vakıyye-i sultaniyle beş vakıyyedir ve iki yüz altmış dört dirhemdir.

tsipka, d'origine inconnue, qui a donné *tsipa* (= peau du lait), *tsipouro* et *tsipriais* (= eau de vie), voir G. Meyer, *Neugriechische Studien*, Vienne 1894, t. II, p. 62). On le rencontre dans le poème "Krasopateras", voir Hans Eideneir, *Krasopateras Kritische Ausgabe der Versionen des 16-18 Jahrhunderts*, Köln 1988, p. 156 et glossaire. Le *cibre* a été également mentionné dans les codes comme mesure de capacité : "İki cibr bir hml olur. Yirmi kelender, bir cibr olur" (A. Akgündüz, *op. cit.*, t. 6, p. 674). Il s'agit certainement d'un autre nom de *medre*, parce que nous savons que 2 medre = 1 yük. Par ailleurs, le code d'Athènes mentionne que la piquette n'était frappée d'aucun impôt : la législation de Bayezit II, Soliman le Magnifique et Koca Nişancı Celâl-zâde sous Selim II stipule que, pour ce vin de seconde qualité, les infidèles n'étaient tenus de payer ni dîme ni *salariye* (A. Akgündüz, t. 2, p. 58; t. 4, p. 382; t. 7, p. 347). Voir également le *kanunname* de Céphalonie, qui souligne également que les infidèles ne paient ni dîme ni *salariye*, (*ibid*, t. 2, p. 423).

⁴⁰ Chez E. A. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods (From B. C. 146 to A.D. 1100)*, [1887], vol.II, p. 1076 : (τέστον (το) *testa*, *testum* = vessel). Voir également Charles du Fresne Du Cange, *op. cit.*, p. 1550, où ce mot figure sous la forme *testa*. Selon Redhouse qui signifie "cruche en terre". D. A. Petropoulos mentionne que, dans le Péloponnèse, le récipient où l'on conserve l'eau est encore de nos jours appelé *testa*. Il suppose que ce terme a pour étymon *xestés*, du latin *sextarius* voir D. A. Petropoulos, "Contribution à la recherche sur les poids et mesures populaires" (en grec), *Epetéris tou Laographikou Archeiou* 7 (1952), p. 83. Sur *xestés* (*xestia*, *xestion*), voir E. Kriaras, *op. cit.*, t. 12, p. 77. On ne peut affirmer en toute certitude que le *xestés* byzantin et médiéval, également attesté à Athènes en tant que mesure équivalant à 5,5 ocques d'huile (voir Ph. Koukoules, *op. cit.*, t. 5, p. 184, note 6), soit le *desti* ottoman. En tant que mesure pour l'huile, le *desti* est attesté dans un manuscrit de César Daponte : "Du 22 août de l'an 1772 où, comme je l'ai écrit plus haut, j'ai quitté Chloropotamos [=Xéropotamou], au jour des saintes Pâques de l'an 1773, j'ai reçu de Chloropotamos près de six mesures de blé pour ma nourriture, que j'ai données à Koutlumous, comme je l'ai noté ci-dessus, et trois *testia* d'huile, chaque *testi* équivalant à des ocques [il ne note pas combien]", voir S. N. Kadas, "Manuscrit avec des notes autographes de César Daponte", *Hommage à Emmanuel Kriaras. Actes du Colloque Scientifique* (en grec), 3 avril 1987, Thessalonique 1988, p. 208-209. Dans le code d'Athènes, il est précisé qu'un *desti* équivaut à 5 ocques et 264 drames. Dans le passage concernant les taxes frappant le marché de cette ville (voir ci-dessous), la capacité d'un *desti* d'huile est fixée à 17 litres à 133 *dirhem* (= 5,5

11. Ve âdet-i ağnâm April'de alınur.
12. Müslümanlardan resm-i bâğat dönümden dönüme dörder akçe alınur. Ve bâğ harâcın⁴¹ virmeyen karyelerün şirasından on beş medrede iki medre 'öşür alınur. Medre otuz altı palyâça'dır. Her palyâça⁴² vezinde üç yüz elli dört dirhemdir. Ve resm-i karış şıra fuçuya koyulduktan sonra bir karışda ikişer akçe resm alınur.
13. Ve öşr-i kovan Müslümanlardan ve hisar erenlerinden ve kefereden on kovanda bir kovan 'öşür alınur.
14. Ve âdet-i ağnâm iki koyundan bir akçe alınur. Ve keçiden dahı hem-çünân. Ve bid'at-ı hanâzir yabanda güdülenin ikisinden (3b) bir akçe alınur. Ve keferenin evlerinde besledüklerinden ve boğazladuklarından her re'sinden birer akçe alınur.
15. Ve şıra 'öşrü olan karyelerin şirası satılmak için iki ay monopolya dutulması erbâb-ı fımara kanûndur, iki ay monopolya dutuldukda narh-ı rûziden ikişer akçe ziyadeye satıla. Zıkr olunan iki ayda reâyanın şirası satılmaz. Ve şirası olmayan karyeler gayri

ocques environ). On le rencontre au XVIIe siècle dans des codes du Péloponnèse en tant que mesure pour le vin : à Patras, 7 *desti* = 1 *yük*, tandis qu'à Chlomoutsı, 6 *desti* = 1 *yük*, ou 3 *desti* = 1 *medre* (voir J. Alexander, *op. cit.*, p. 192, 369). Il est également utilisé comme mesure pour le vin en Crète, où il équivaut à 10 ocques (voir N. Stavrinidis, *Traductions de documents turcs concernant l'histoire de la Crète* (en grec), t. III (documents des années 1694-1715), Hérakleion 1978, p. 120.

⁴¹ Voir le chapitre "The Nature of Possession Rights under the Tapu System". dans *An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300-1914*, (éds. H. Inalcık - D. Quartaert), Cambridge University Press 1994, p. 110-114.

⁴² Le *palyaça*, mesure de capacité pour le vin, apparaît seulement dans les codes des *kadılık* d'Athènes et Livadia. A Athènes, un *palyaça* était de 354 *dirhem*, et 36 *palyaça* faisaient un *medre* de 31,86 ocques. A Livadia, selon notre source, un *palyaça* était de 5 lt à 133 *dirhem* (=665 *dirhem*) et 40 *palyaça* faisaient un *medre* de 67 ocques. Selon le *kanunname* du TK 157 et du ms fonds turc ancien 85, un *medre* comptait 60 ocques (voir ci-dessous note 50), E. Schilbach signale en Eubée la mesure vénitienne *pajaza* ou *parenz*, dont provient probablement la mesure locale appelée *palyaça* durant la période ottomane (voir E. Schilbach, *Byzantinische Metrologie*, Munich 1970, p. 154). Selon Petropoulos, "la *paliatsa* ou *paliasa*, *baliatsa* était le récipient en terre cuite autrefois en usage dans les îles. Dans les Cyclades, il avait une capacité de 7 à 10 ocques. A Céphalonie, la *paliatsa* autrefois en usage était un récipient contenant environ 10 pintes, soit environ 20 à 26 ocques. En Etolie, le mot *paliatsa* ou *baliatsa* désignait un récipient importé de l'étranger, de même qu'une broderie représentant ce récipient (D. Petropoulos, *op. cit.*, p. 84).

karyelerden şıra satın alup kendü karyelerine getürseler ve yahud şırası olan karyeler, şırası olmayan karyelere yük ile şıra iledüp satsalar her yükünden ikişer akçe bağ alınur.

16. Ve resm-i âsiyab tamam yıl yürüyenden yılda otuz akçe resm alınur. Ve altı ay yürüyenden on beş akçe resm alınur. Ve kebe değirmenlerinden resm on beş akçe alınur.

17. Ve resm-i otlak ve kışlak âhar kadılıklardan ve yahud âhar karyelerden gelüp bir karye sınırında kışlasa ve otlayup yaylasa her koyun sürüsünden yılda bir kerre yirmi beş akçe resm-i otlak alınur. Amma ehl-i karyenin kendü koyunları sürüsü ve keçileri giru karyeleri sınırında kışlayup yaylasa anlardan resm-i kışlak ve otlak alınmaz.

18. Ve bir rai'yyet baştinasının terk idüp varup âhar yerde mütemekkin olsa sipâhisi her kande bulursa yetmiş beş akçe çift bozan akçesin alur ve varup sâkin olduğu yerde zirâat etdüğünün 'öşrün virür, zirâat ve hirâset etmezse altı akçe resm-i duhan virür.

(4a) Bâb-ı bâcat ve me'kûlat ve melbûsat ve gayrum

1. Pazara yükiyle gelüp satılan buğdaydan ve arpadan ve burçakdan ve alefden ve bâki hubûbatdan her yükde birer akçe bağ alınur.

2. Ve pirinç yükü gelüp satılsa iki akçe bağ alınur.

3. Ve zeyt yağı şehirden kurâya ve kasabaya satılmağa çıkup gitse her yükden dörder akçe alınur, satandan alınmaz. Ve zeyt yağı peymânesi ki bir destidir, vezinde on yedi lidre dir.

4. Ve aselden ve kûknardan ve kozdan ve bademden yükde ikişer akçe alınur.

5. Ve kara sabun ve 'arakî sabun⁴³ yükiyle çıkup satılmağa gitse yükden ikişer akçe çıkar bâcı alınur.

⁴³ Ce terme est également attesté dans un firman concernant la manufacture de savon de Foçe, voir H. İncelik, "Bursa Şer'îye Sicillerinde Fatih Sultan Mehmed'in Fermanları", *Belleten* XI/44 (1947), p. 700 cf. également Marie-Magdeleine Lefebvre, "Quinze firmans du sultan Mehmed le Conquérant", *Revue des Etudes Islamiques* XXXIX (1971), p. 161. En note, cet auteur se demande s'il s'agit de savon d'Irak et indique que ce terme est également attesté dans le code du sultan Selim I (1512-1520) (éd. A.S.Tveritina, *Kniga zakonov sultana Selima I*, Moscou 1969, p. 120 (fol. 18a). J. Alexander traduit *arakî* par savon odorant (*op. cit.*, p. 313). Dans les lexiques où nous avons cherché ce mot, écrit avec un *ayin* comme le mot *raki*, nous n'avons pas trouvé d'autre

6. Ağaç⁴⁴ ve tahta yükünden bağ alınmaz.
7. Ve satılan esîrlerden erkekden ve dişiden satun alandan ve satandan ikişer akçe bağ alınur ki dört akçe olur.
8. Ve öküz ve inek satılsa satandan bir akçe alınur ve alandan alınmaz. Amma boğazlanup satılsa hemen satandan bir akçe alınur. At ve katır ve bargir satılsa alandan ve satandan ikişer akçe alınur ve merkebden satandan ve alandan birer akçe alınur.
9. Ve pazara demür⁴⁵ gelüp satılsa iki akçe bağ alınur.
10. Ve çukadan ve kumaşdan ve abadan ve astandan yükde ikişer akçe alınur. Ve her saçaklı kebeden birer akçe ve saçaksız kebeden nîm akçe bağ alınur.
11. Ve yabandan kuru incir ve kuru armud ve zerdalü gelüp satılsa yükde iki akçe bağ alınur.
12. Ve koyun ve keçi ve oğlak ve kuzunun bâcı Eğriboz kanûnu mûcebinedir ki Eğriboz kanûnnâmesinde mezkûrdur.

(4b) Kanûn-ı nefsi İstefe ma'a vilâyet-i İstefe el-mezbûr

1. Kefereden her ferd ki hadd-i bülûgiyyete yetiše yirmi beşer akçe ispençe alınur, nâ-baliğden alınmaz. Ve keferenin müzevvecinden altışar akçe resm-i otluk alınur, mücerredlerinden ve bîvelerinden resm-i otluk alınmaz, amma bîvelerinden altışar akçe ispençe alınur.

valeur que celle accompagnant tout produit en provenance d'Irak. Seul un dictionnaire turco-grec traduit *arakiye* par "couvre-chef fin et blanc" (voir Andon V. Teofilaktidis, *Türkçe Rumca Sözlük*, *Λεξικόν Τουρκο-Ελληνικόν*, [Istanbul] 1960, p. 39. Il nous semble utile de le signaler car, dans le texte de notre code *savon arakî* s'oppose à savon noir. Il s'agissait donc sûrement d'une qualité différente. Si l'on rapproche le mot *arakî* du terme *arakiye* repéré dans le dictionnaire Theophilaktidis, peut-on soutenir qu'il s'agit de savon "blanc" ? Des recherches linguistiques sur le mot *arakî-irakî* permettraient certainement de résoudre cette question. On trouvera d'intéressants renseignements sur la fabrication du savon au XVIe siècle dans le "Règlement de l'échelle de Tripoli" (979/1571). Voir R. Mantran - J. Sauvaget, *Règlements fiscaux ottomans. Les provinces syriennes*, Beyrouth 1951, p. 69-70.

⁴⁴ Le mot "ağaç" ne figure ni dans le TK 157 ni dans le ms. fonds turc ancien 85, voir J. Alexander, *op. cit.*, p. 144 et M.-M. Lefebvre, *op. cit.*, p. 141.

⁴⁵ On trouve dans cette loi le mot "demür" = fer qui, dans ce contexte, désigne les objets en fer importés pour être vendus sur le marché de la ville.

2. Ve nefis-i İstefe'de mütemekkin olan Müslümanlardan 'öşr-i gallât on keylde bir kile 'öşür alınur. Ve Rum kâfirleri, cins-i hubûbatdan ve penbeden ve ketenden ve kimyondan⁴⁶, ve anison dan ve buğdaydan ve arpadan ve bâki hubûbatdan on beş keylde iki keyl 'öşür virürler. Ve İstefe'nin müsta'mel yükü İstanbul kilesiyle altı buçuk kiledir.

3. Ve nefis-i İstefe'de mütemekkin olan Müslümanların bağlarından her dönümden dönüme beşer akçe resm-i dönüm alınur. Ve Rum kâfirlerinden 'öşr-i şıra on beş medrede iki medre 'öşür alınur, salariyeleriyle. Ve şıraları fuçılara koyulduktan sonra ölçerler, karışdan karışa ikişer akçe resm alınur. Ve Arnavud kâfirleri bağlarından her dönümden dönüme beşer akçe alınur, gayri nesne virmezler. Ve 'öşr-i şıra vâki' olan karyelerin şıraları satılmak için iki ay monopolya dutulmak erbâb-ı tîmara kanûndur, iki ay monopolya dutulup narh-ı rûziden medresi iki akçe ziyadeye satılır. Zikr olan iki ayda reâya şırası satılmak memnû'dur.

4. Ve Rum ve Arnavud kâfirlerinden 'öşr-i bostan on beş akçede iki akçe 'öşür alınur.

5. Ve Müslümanlardan ve Rum kâfirlerinden ve Arnavud kâfirlerinden on kovandan bir kovan 'öşür alınur.

6. Ve âdet-i ağnâm iki koyundan bir akçe alınur ve keçiden dahi hem-çünân. Ve resm-i ağıl her ağıldan beşer akçe alınur.

7. Ve Rum kâfirlerinin yıl tamamına yürüyen değirmenleri rûsûmu yılda seksener akçe alınur. Ve Arnavud kâfirlerinin kış değirmenlerinden otuzar akçe resm alınur. Ve kebe değirmenlerinden on beşer akçe resm alınur.

8. Ve bu vilâyetde resm-i çift ve bennâk yokdur. Ve mücerred kayd olunan kâfirler te'ehhül etseler altışar akçe resm-i otluk alınur.

9. Ve haymâne⁴⁷ kâfirleri esâmisi harâç defterinde olmayanlardır, haymâneçilere otuzar akçe virürler.

⁴⁶ Le mot "cumin" ne figure ni dans le TK 157 ni dans le ms. fonds turc ancien 85, voir J. Alexander, *op. cit.*, p. 508 et M.-M. Lefebvre, *op. cit.*, p. 142.

⁴⁷ H. İnalçık, "The Problem in the Relationship Between Byzantine and Ottoman Taxation", *Akten des XI. Internationalen Byzantinisten-Kongressses 1958*, Munich 1960, p. 240 "The Ottoman laws recognized a class of peasants who were not recorded in the *defters*, registers, and called *hârij-re'âyâ*, that is outsiders, or *hârij-ez-defter re'âyâ*, that is peasants not recorded in the state registers, or *haymâne*, nomads. They could go around freely and work on other people's lands as workers while the re'âyâ, peasants recorded in the registers,

10. Ve bir ra'yyet fevt olsa evlâd-ı zükûru ve karındaşı kalmasa sipâhiler yerlerin tapuya virürler. Ve vârisi kalmasa evlerin ve bağların ve değirmenlerin ve sâir esbâbın mevkûfçu alur. Ve ra'yyet olmayan cemî'î rüsûmu ra'yyet gibi virür.

11. Ve kiremid işleyen (5a) kiremidçilerden furun başına onar akçe alınur.

12. Ve purnokok'dan⁴⁸ on akçeden bir akçe alınur. Ve ibrişim ve kükülden on dirhemde bir dirhem 'öşür alınur.

13. Ve bid'at-ı hınzîr yabanda güdüleden ikisinden bir akçe alınur. Ve keferenin evlerinde besledikleri ve boğazladıkları hınzîrden her birinden birer akçe alınur.

14. Ve bir kimesne bağ dikse ol yıl dönüm hakkı beşer akçe alınur. Andan sonra üzüm virmeyince nesne virmezler. Ve şırası olmayan karyeler gayrı karyelerden şıra satun alup kendü karyelerine götürseler ve yahud şırası olan karyeler şırası olmayan karyelere yükü iledüp satsalar her yükden ikişer akçe bağ alınur.

15. Ve gayrı kadılıklardan bir karye sınırına koyunlariyle Eflak gelüp kışlasa her koyun sürüsünden resm-i kışlak yirmi beş akçe alınur.

16. Ve mağrib'den gelen Yahûdiler⁴⁹ harâç ve yirmi beşer akçe ispençe virürler, resm-i otluk virmezler.

could not leave their land and timar-holders". Voir également Vera Mutafchieva, *Agrarian Relations in the Ottoman Empire in the 15th and 16th Centuries*, East European Monographs, Boulder, Distributed by Columbia University Press, New York 1988, p. 36, 44.

⁴⁸ Substance astringente et colorante produite par une cochenille (*kermes bauhiniï*, *kermes vermilio* ou *coccus ilicis*) déposant au printemps ses oeufs sur les feuilles des chênes kermès (*quercus coccifera*). On retire de ces oeufs, récoltés avant d'être couvés, une teinture carmin utilisée par les Tunisiens pour leurs chéchias et par les Vénitiens pour les tissus en laine (*şalı*). Voir N. Papadopoulos, *Hermès, dieu du gain, ou encyclopédie commerciale (...) à l'usage des Grecs de tous pays, revue et corrigée par S.B.* (en grec), Vienne 1815, t. II, p. 166-167 ; P. J. Gennadios, *Dictionnaire botanique* (en grec), 2e édition, Athènes 1959, t. I, p. 489.

⁴⁹ Pour une bibliographie sur les Juifs de Thèbes, voir Evangelia Balta, "Rural and Urban Population", *op. cit.*, p. 83, note 45 et Evangelia Balta, *Problèmes et approches de l'histoire ottomane*, *op. cit.*, p. 47, note 45. Voir également Ph. Kalaitzis, "Diagramme de l'histoire des Juifs de Thèbes au Moyen Age" (en grec), *Byzantinos Domos* 7 (1994), p. 23-37.

17. Ve şehirlerde mütemekkin Müslümanlar 'öşürlerinden gayri nesne virmezler.

18. Ve kasıl ve bostan dönümünden Müslümanlardan dönümden dönüme dörder akçe alınur.

19. Ve Eflak'dan gayri hâricden ve yahud gayri karyelerden süriyle bir karye sınırında gelüp koyun kışlasa ve otlayup yaylasa, anlardan resm-i otlak ve kışlak yılda bir kerre yirmi beşer akçe alınur. Amma ehl-i karyenin kendü koyunları ve yahud keçileri yine kendi karyeleri sınırında kışlasa ve otlayup yaylasa anlardan resm-i otlak alınmaz.

20. Ve resm-i 'arûs bikr kız oğlandan otuz akçe ve dul avretten on beş akçe alınur.

21. Ve bir ra'iyet ki yerin koyup varup âhar yerde mütemekkin olsa çiftin terk etdüğüçün sipâhisi her kande bulur ise yetmiş beş akçe çift bozan akçesin alur. Ve varup mütemekkin olduğu yerde zirâat etdüğünün 'öşrûn virür, zirâat etmezse resm-i duhan i virür.

(5b) Bâcat ve me'kûlat ve melbûsat ve gayruhum

1. Pazara gelüp satılan buğdayın at yükünden iki akçe bağ alınur. Ve merkeb yükünden bir akçe bağ alınur.

2. Ve mercimek ve merdümek ve böğrölce ve nohud ve ceviz ve incir ve kûknar ve badem ve sade yağ ve bal ve pirinç yükünden ki at yükü ola ikişer akçe bağ alınur. Ve merkeb yükünden birer akçe alınur.

3. Ve Bursa ve Firengî kumaş ve kebe ve sahtiyan ve astar ve aba yüklerinden ki at yükü ola ikişer akçe bağ alınur. Ve merkeb yükünden birer akçe bağ alınur.

4. Ve arpa ve alef ve daru ve burçak yüklerinden ki at yükü ola birer akçe bağ alınur. Merkeb yükünden nısıf akçe bağ alınur.

5. Ve zeyt yağıyla balmumu yüklerinden dörder akçe bağ alınur.

6. Ve tahta yükünden bir sorti bağ alınur. Amma ağaç yükünden nesne alınmaz.

7. Ve satılan esirlerden erkekden ve dişiden, alandan iki akçe ve satandan iki akçe alınur ki dört akçe olur.

8. Ve at ve bargir ve katır satılsa alandan ve satandan ikişer akçe bağ alınur ki dörder akçe olur. Ve merkeb satılsa alandan ve satandan birer akçe bağ alınur ki iki akçe olur. Ve öküz ve inek satılsa satandan bir akçe alınur ve alandan bağ alınmaz. Ve hâricden pazara koyun ve keçi gelüp satılsa ikisinden bir akçe bağ alınur. Ve kassâb boğazladığı koyundan ve keçiden dördünden bir akçe bağ

alınur. Ve öküz ve inek boğazlansa her birinden birer akçe bağ alınur. Ve kuzu ve oğlak pazara bir bir gelüp satılsa ki sürüyle satılmaya bağ alınmaz. Amma sürüyle gelüp satılsa üçünden bir akçe alınur.

9. Ve meyveden ve piyaz ve sarmısak yüklerinden at yükü olsun merkeb yükü olsun birer sorti alınur.

(6b) Kanûn-ı panayır-ı Rastamit⁵⁰

1. Panayıra gelüp satılan esîrûn her birinden satandan dört akçe alandan dört akçe alınur ki sekiz akçe olur.

2. Ve at ve yund ve tosun ve inek ve merkeb ve katır satılsa satandan iki akçe ve alandan iki akçe bağ alınur ki dört akçe olur.

3. Ve bez satandan kırk akçede bir akçe alınur.

4. Ve harîr satandan lüdre başına bir akçe bağ alınur.

5. Ve panayır yerinde gelüp temekkün edüp panayır mevsiminde satu pazar iden Müslümandan ve kâfirden beşer akçe resm-i zemîn alınur.

6. Ve gümrüğü binmemiş Firengî kumaş gelüp mezbûr panayırdan satılsa ummâl ve ümenâ tâifesi dahl etmeyüp ol kumaşın gümrüğün sâhib-i arz alur.

(6b) Kanûnnâme-i nefsi Livadya ma'a vilâyet-i Livadya

1. Kefereden her ferd ki hadd-i bülûgiyyete yetişür yirmi beş akçe ispençe alınur. Nâbâliğden alınmaz. Ve keferenin müzevvecinden altışar akçe resm-i otluk alınur, mücerredlerinden ve bîvelerinden alınmaz. Ve bîvelerden altışar akçe ispençe alınur.

2. Ve nefsi Livadya'da mütemekkin olan Müslümanlardan 'öşri gallât on keylde bir kile 'öşür alınur. Ve Rum kâfirleri cins-i hubûbatdan ve penbeden ve ketenden ve kimyondan ve anisondan ve buğdaydan ve arpadan on beş keylde iki kile 'öşür virürler. Ve Livadya'da müsta'mel olan hıml, keyl-i İstanbul ile altı kiledir. Vakıyye-i sultani ile yüz yirmi vakıyyedir.

3. Ve nefsi Livadya'da mütemekkin olan Müslümanların bağlarının her dönümünden beşer akçe alınur. Ve Rum

⁵⁰ Il s'agit du village de Vrastamités, dont le nom a été changé en Ypsilantis (voir Evangelia Balta, "Rural and Urban Population", *op cit.*, p. 69, et Evangelia Balta, *Problèmes et approches de l'histoire ottomane*, *op. cit.*, p. 35-36).

kâfirlerinden 'öşr-i şıra salâriye ile on beş medrede iki medre alınur. Her medre kırk palyâça, ve her palyâça beş lüdre dir, her lüdre yüz otuz üç dirhemdir ki bu takdîrce medre altmış yedi vakıyye-i sultâni olur⁵¹. Ve şıraları fuçularına koyulduktan sonra fuçuları karışlanup her karışdan ikişer akçe resm-i karış alınur. Ve 'öşr-i şıra vâki' olan karyelerin şıraları satılmak için iki ay monopolya dutmak erbâb-ı tîmara kanûndur. Monopolya dutulduğu zaman narh-ı ruziden ikişer akçe ziyadeye satılmak âdetdir. Ve monopolya eyyâmında reâya şırası satılmak memnu'dur.

4. Ve Rum kâfirleri ve Arnavud kâfirleri 'öşr-i bostan on beş akçede iki akçe 'öşür virürler.

5. Ve 'öşr-i kovan, Müslümanlardan ve Rum kâfirlerinden ve Arnavud kâfirlerinden on kovanda bir kovan 'öşür alınur.

6. Ve âdet-i ağnâm iki ganemde bir akçe alınur. Keçiden dahı hem-çünân. Ve resm-i ağıl her ağıldan beş akçe alınur.

7. Ve defter-i atîk⁵² kanûnnâmesinde yıl tamam yürüyen değirmen-lerden resm-i âsiyâb seksener akçe ve nısîf sâl yürüyenden otuzar akçe alınmak işaret olunmuş. Bu vilâyet feth olup dâru'l-islâm evvelden berü bu nahiyede tamâm sâl yürüyen değirmenlerden otuzar akçe ve nısîf sâl yürüyenlerden on beşer akçe alunduğı zâhir olup ziyadeye mütehammil olmaduğı müte'ayyen olduğı ecilden pâye-i serîr-i a'lâya arz olundukda kadîmden alınıgeldiğı üzere alınmak buyuruldu. Ve kebe değirmenlerinden sâl be-sâl on beş akçe resm alınur.

8. Ve haymâne kâfirleri vilâyet defterinde esâmisi mastûr olmayan-lardır. Anun gibiler haymâneçilere yılda otuzar akçe virürler.

(7a) 9. Ve bir ra'ıyyet fevt olsa evlâd-ı zükûru ve karındaşı kalmasa sipâhiler yerlerin tapuya virmek kanûndur. Amma verese kalmasa metrûkatın mevkûfatçı zabt ider.

10. Ve kiremit işleyen kiremitçilerden furun başına onar akçe alınur.

⁵¹ Aussi bien dans le manuscrit parisien (éd. Lefebvre, p. 145) que dans le TK 157 (éd. Hadiye Tunçer, *op. cit.*, p. 326 et J. Alexander, *op. cit.*, p. 151 et 509), on trouve 60 ocques au lieu des 67 qui représentent le compte juste si l'on considère qu'un palyâça = 5 litres x 133 dirhem = 665 dirhem. Pour plus de précision, 1 medre = 40 palyâça = 26.600 dirhem = 66,5 ocques.

⁵² Il s'agit certainement du TT 367, où on lit : "Ve Rum kâfirleri değirmenleri resmi : her değirmenden yılda seksen akçe alınır..." (voir J. Alexander, *op. cit.*, p. 151-152).

11. Ve purnokok'da on akçede bir akçe alınur. Ve ibrişimden ve kükülden on dirhemde bir dirhem alınur.

12. Ve resm-i hıznâr yabanda güdülden ikisinden bir akçe alınur. Ve evde beslenüp boğazlanandan her birinden birer akçe alınur.

13. Ve bir kimesne bağ dikse dikdüğü yıl her dönümüne beşer akçe virür, andan sonra yemiş virmeyince nesne virmezler. Ve şırası olma-yan kurâya âhar karyelerden şıra satun alup kendü karyelerine getürselerve yahud şırası olan karyeler şırası olmayan köylere yükiyle şıra iledüp satsalar her yükünden ikişer akçe bağ alınur.

14. Ve Eflak'dan ve gayrıdan ve yahud âhar karyelerden bir karye sınuru dâhlinde sürü ile gelüp koyun kışlasa ve otlayup yaylasa yılda yirmi beş akçe resm alınur. Amma ehl-i karye kendü koyunları ve davarları giru kendü karyeleri sınırunda otlayup yaylasa anlardan resm-i otlak alınmaz.

15. Ve mağrib'den gelen Yahûda tâifesi harâç ve yirmi beşer akçe ispençe virürler, resm-i otluk virmezler.

16. Ve şehirlerde mütemekkin olan Müslümanlar 'öşürlerinden gayrı nesne virmezler.

17. Ve kasıl ve bostan dönümünden Müslümanlardan dönümden dönüme dörder akçe alınur.

18. Ve resm-i 'arûs bikr kız oğlandan otuz akçe ve dul avretten on beş akçe alınur.

19. Ve ra'ıyyet ki yerin terk idüp varup âhar yerde mütemekkin olsa çiftin terk etdüğü için sipâhisi bulduğı yerde yetmiş beş akçe çift bozan akçesin alalar ve varup mütemekkin olduğı yerin sipâhisine zirâat ve hirâset etdüğü yerlerin 'öşrün virür, zirâat ve hirâset etmezse resm-i duhan virür.

(7b) Bâb-ı bâcat-ı me'kûlat ve melbûsat

1. Pazara gelüp satılan buğday yükünden ki at yükü ola her yükde ikişer akçe bağ alınur. Ve merkeb yükünden bir akçe alınur.

2. Mercimek ve merdümek ve böğrölce ve nohud ve kuru incir yüklerinden ve kûknar ve koz ve badem yüklerinden bağ ikişer akçe alınur.

3. Ve sade yağı ve bal ve piriñç yüklerinden dahı hem-çünân ikişer akçe alınur.

4. Ve kumaş yükünden Bursa kumaşı olsun ve Firengî kumaş olsun ve kebe ve aba ve astar yüklerinden her yükde ikişer akçe bağ alınur. Ve merkeb yükünden bir akçe alınur.

5. Ve arpa ve alef ve daru ve burçak yüklerinden ki at yükü ola yükde birer akçe bağ alınur. Ve merkeb yükünden nısıf akçe bağ alınur.

6. Ve zeytün yağıyla balmumu yüklerinden dörder akçe bağ alınur.

7. Ve tahta yükünden bir sorti bağ alınur ki üçü bir akçe olur. Amma ağaç yükünden nesne alınmaz.

8. Ve satılan esîrlerden erkekden ve dişiden alandan ve satandan ikişer akçe bağ alınur ki dört akçe olur.

9. Ve at ve bargir satılsa alandan ve satandan ikişer akçe bağ alınur ki dört akçe olur. Ve merkeb satılsa alandan bir akçe ve satandan bir akçe bağ alınur ki iki akçe olur. Ve öküz ve inek satılsa satandan bir akçe bağ alınur ve satun alandan bağ alınmaz.

10. Ve hâricden pazara koyun ve keçi gelüp satılsa satandan ikisinden bir akçe alınur. Ve kassâb boğazladuğı koyundan ve keçiden dördünden bir akçe bağ alınur. Ve öküz ve inek boğazlansa her birinden birer akçe bağ alınur. Ve kuzu ve oğlak ki pazara bir bir gelüp satılsa, sürüyle satılmasa bağ alınmaz, amma sürüyle gelüp satılsa üçünden bir akçe bağ alınur.

11. Ve meyveden ve pıyaz ve sarmısak yüklerinden at yükü olsun ve merkeb yükü olsun bir sorti bağ alınur.

(8a) Kanûnname-i Salona

1. Keferenin hadd-i bülûgiyyete erişenlerinden yirmi beş akçe ispençe ve müzevecinden altışar akçe resm-i otluk alınur. Ve bîvelerinden altışar akçe ispençe alınur.

2. Ve Müslümanlardan on kilede bir kile 'öşür alınur. Ve kefereden on beş keylde iki kile 'öşür alınur. Ve Salona'nın müsta'mel olan yükü İstanbul kilesiyle yedi buçuk kiledir ki vakıyye-i sultaniyle yüz elli vakıyyedir.

3. Ve bağlardan on beş muzurda iki muzur 'öşür alınur. Ve her muzur⁵³ beş buçuk vakıyyedir. Ve yirmi muzur bir yük olur.

⁵³ L'équivalence de 20 *muzur* = 1 *yük*, soit 110 ocques (1 *muzur* = 5,5 ocques) que l'on trouve dans le texte du code de Salona peut être mise en rapport avec l'équivalence suivante notée dans l'article 1b§7 du *kanunname* de l'Eubée : 2 *medre* = 1 *yük*. Par conséquent, 1 *medre* de vin = 10 *muzur*. Sur l'usage du *muzur* pour mesurer le sel, voir J. Kabdra, "Poids et mesures", *op. cit.*, p. 122. En Crète, le *muzur* sert à mesurer les céréales (=16 ocques), mias aussi les surfaces cultivées, voir N. Stavrinidis, *op. cit.*, t. II (documents de la période 1672-

4. Ve 'öşr-i kovan on kovandan bir kovan 'öşür alınur.
5. Ve kükülde Müslümanlar ve kâfirler zahmetlü olduğuyçün on lüdrede bir lüdre alınur, salâriye alınmaz.
6. Ve âdet-i ağnâm her iki koyundan bir akçe alınur. Ve âdet-i ağnâm April'de alınur ve resm-i kışlak baharda alınur.
7. Ve sene-i kâmile yürüyen değirmenlerden otuzar akçe resm alınur. Ve nısıf sene yürüyenden on beş akçe alınur.
8. Ve yabanda güdülen hanâzirden ikisinden bir akçe alınur. Ve evde beslenüp boğazlanan hanâzirinher re'sinden bir akçe alınur.
9. Ve bağ dikildiği yıl resm-i dönüm beşer akçe alınur. Andan sonra tâ yemiş virmeyince nesne alınmaz. Ve şırası olmayan karye bir âhar köyden şıra getirüp şırası olmayan köylerde satsalar yükde ikişer akçe bağ alınur.
10. Ve âhar kadılıktan ve yahud bir karye sınırundan bir karye sınırına sürüyle koyun gelüp kışlasa ve yahud yaylayup yazlasa her sürüden yirmi beşer akçe alınur. Amma ehl-i karyenün kendi davarları yine kendü karyeleri sınırunda otlayup kışlasa ve yaylasa sipâhiye nesne virmezler.
11. Ve resm-i 'arûs bikrden otuz akçe ve duldan on beş akçe alınur.
12. Ve bir ra'yyet yerin terk idüp âhar yere varup mütemekkin olsa yazıldığı yere yetmiş beş akçe çift bozan resmin vire. Ve oturduğu yere zirâat etdiğünün 'öşrün vire. Zirâat itmezse altı akçe resm-i duhan virür.

(8b) Bâb-ı bâcat-ı me'kûlat ve melbûsat ve gayruhum

1. Buğdayın ve baklanın ve nohudun ve mercimeğin yükünden ikişer akçe bağ alınur. Ve arpa yükünden ve burçakdan ve alef yükün-den bir akçe alınur.
2. Ve bal ve yağ yükünden ikişer akçe bağ alınur. Ve çam sakızından ve kestaneden ve kirasın yükünden bir akçe bağ alınur. Ve şıranın yükünden ikişer akçe bağ alınur. Ve çıra yükünden birer sorti bağ alınur.
3. Ve kumaşdan ve abadan ve astar yükünden ikişer akçe bağ alınur. Ve bezün ve kebenün yükünden hem-çünan. Ve kebe ve çerge satılsa bir akçe alınur. Ve kilim satılsa bir akçe alınur. Ve

1694), Hérakleion 1976, p. 253 et M. Papadoyannis, "Le muzur et le mistato en Crète", *Amaltheia* 70-71 (jan.-jun. 1987), p. 73-111.

ivladi⁵⁴ satılsa bir akçe alınur. Ve hâricden ibrişim gelüp pazarda satılsa lüdre başına birer akçe alınur. Ve şehirden alıp hârice gitse ikişer akçe alınur. Ve purnokok dahı hem-çünan.

4. Ve enar ve sâyir meyve gelüp satılsa yüküne ikişer akçe alınur.

5. Ve pirinç ve sabun ve balmumu gelüp satılsa yüküne ikişer akçe alınur.

6. Sığır boğazlansa bir akçe alınur ve bargir ve eşek ve sığır ve inek ve yund ve katır satılsa iki akçe satandan ve iki akçe alandan alınur ki dört akçe olur.

7. Ve kul ve cariye satılsa alandan dört akçe ve satandan dört akçe alınur ki sekiz akçe olur.

8. Ve kassâb koyun boğazlayup satsa üç re'se bir akçe alınur. Ve hâricden koyun getirüp satanlardan ikisinden bir akçe alınur. Ve kuzu satılsa dört kuzuda bir akçe baş alınur.

(9a) Kanûnname-i nefsi-İzdin ma'a vilâyeti'l-mezbûr

1. İzdin vilâyetinin keferesinden her ferd ki hadd-i bülûgiyyete eri-şe yirmî beşer akçe ispençe alınur, nâ-baliğden alınmaz. Ve keferenin müzevvecinden resm-i otluk altışar akçe alınur. Ve mücerredlerden ve bîvelerinden alınmaz. Amma bîvelerden altışar akçe ispençe alınur.

2. Ve nefsi-İzdin'de mütemekkin olan Müslümanlardan 'öşri gallat buğdaydan ve arpadan ve alefden ve darudan ve burçakdan on kilede bir kile 'öşür alıhur. Ve bağlarından dönümden dönüme dörder akçe alınur.

3. Ve Müslüman karyelerinde mütemekkin olan müsellemler tâifesin-den 'öşri gallât' dan on kilede bir kile 'öşür alınur. Ve bir

⁵⁴ Il s'agit du mot byzantin , **βλαττί** (vlatti), qui signifie tissu de soie, voir E. Kriaras, *op. cit.*, t. 4, p. 130 ; *Dictionnaire Historique de la Langue Grecque* (en grec), éd. Académie d'Athènes, t. 3, Athènes, 1941, p. 547 ; *The Oxford Dictionary of Byzantium*, éd. A. P. Kazdhan, Alice-Mary Talbot, A. Cutler, T. Gregory, Nancy P. Sevensenko, Oxford University Press 1991, vol. I, p. 296. Ce mot provient du latin *blatta* = pourpre (voir E. Trapp (sous la direction de), *Lexikon zur Byzantinischen Gräzität besonders des 9.-12. Jahrhunderts*, fasc. 2, Vienne 1996, p. 281.

şinik⁵⁵ salârlık virürler. Şinik kilenin rub'ıdır. Ve kaza-i İzdin'de müsta'mel olan yük İstanbul kilesiyle altı kiledir.

4. Ve Müslümanların penbesinden on tekerde bir teker 'öşür alınur. Ve keferenin her on beş tekerinden iki teker 'öşür alınur ki her teker çekirdeğiyle dört vakıyyedir. Amma sâfi olıcak ikiyüz altmış dört dirhem olur.

5. Ve Rum kâfirleri cins-i hubûbatdan ve penbenden ve ketenden ve anisondan salâriyeleri ile on beşde iki 'öşür virürler.

6. Ve 'öşr-i bâğat keferen on beş medre şıradan iki medre şıra 'öşür virürler. Ve keferenin şıraları fuçularına koyulduktan sonra resm-i karış her karışdan karışa ikişer akçe alınur.

7. Ve 'öşr-i kovan Müslümanlardan ve hisar erenlerinden ve kefereden on kovandan bir kovan alınur.

8. Ve âdet-i ağnâm iki koyundan bir akçe alınur. Ve keçiden dahı hem-çünân alınur. Ve kefereden resm-i hınzîr yabanda güdülenenden iki hınzîrden bir akçe alınur. Ve evde besleyüp boğazladıkları hanâzirin her re'sinden bir akçe resm alınur.

9. Ve 'öşür şırası olan karyelerin şırası satılmak için iki ay monopolya dutulmak erbab-ı tûmara kanundur. İki ay monopolya dutulup narh-ı rûziden medresi ikişer akçe ziyadeye satılır. Zikr olan iki ay içinde reâya şırası satılmak memnû'dur. Ve şırası olmayan karyelerin, gayri karyelerden yükle kendi karyelerine şıra satun alup getürseler yahud şırası olan karyeler şırası olmayan karyelere yükiyle şıra iledüp satsalar her yükünden ikişer akçe baç alınur.

10. Ve mevsiminde kasıl ve bostan dönümlerinden her dönümden dörder akçe resm alınur.

11. Ve resm-i âsiyab tamam yıl yürüyenden otuz akçe resm alınur. Ve altı ay yürüyenden on beş akçe resm alınur. Ve kebe değirmenlerinden on beş akçe alınur.

⁵⁵ Mesure pour le blé, égale au quart du *kile*, voir H. Inalcık, "Introduction to Ottoman Metrology", *Turcica XV* (1983), p. 325, 339. La capacité du *şinik* est donc tributaire de celle du *kile*, qui varie dans chaque région. Dans les codes des régions grecques, on le rencontre en tant qu'unité de mesure de la *salariye* perçue, comme la dîme, par le *sipâhi*, voir J. Kabdra, "Poids et mesures", *op. cit.*, p. 116. A Trikala, en 1506 et 1520, le *şinik* représente le quart du *kile* qui, dans cette ville, est égal à 2 *kile* d'Istanbul, voir A. Agündüz, *op. cit.*, t. 2, p. 511 ; Ö. L. Barkan, *op. cit.*, p. 289§4). A Larissa, en 1506, le *şinik* représente le quart du *kile* qui, dans cette ville, est égal à 4 *kile* d'Istanbul (voir A. Akgündüz, *op. cit.*, t. 6, p. 515).

12. Ve resm-i otlak ve kışlak, ağnâm hâricden ve yahud gayrı karyelerden gelüp bir karye sınırında (9b) sürüyle otlayup kışlasa ve yaylasa her koyun ve keçi sürüsünden yılda bir kerre yirmi beşer akçe alınur. Amma ehl-i karyenin koyunları kendi sınırları içinde kışlasa ve yaylasa resm-i otlak alınmaz.

13. Ve resm-i 'arûs kız oğlandan otuz akçe ve dul avretten on beş akçe alınur.

14. Ve vilâyet-i mezbûrda vâki' olan Müslim reâyanın tamam çifti olandan resm-i çift yılda yirmi ikişer akçe alınur. Ve nısif çifti olandan on bir akçe alınur. Ve çifti olmayan bennâkden yılda on bir akçe alınur. Ve Müslim mücerredlerden yılda altışar akçe alınur.

15. Ve bir ra'ıyyet baştinasını terk idüp varup âhar yerde mütemekkin olsa sipâhisi her kande bulursa yetmiş beş akçe çift bozan akçesin alır. Ve varup mütemekkin olduğu karye sipâhisine zirâat etdüğinin 'öşrin virür, zirâat etmezse resm-i duhan virür.

Bâb-ı bâcat-ı me'kûlat ve melbûsat ve gayruhum

1. İzdin pazarına gelüp satılan buğday yükünden ki at yükü ola iki akçe bağ alınur. Ve merkeb yükünden bir akçe alınur. Ve arpa ve alef ve daru ve burçak yükünden ki at yükü ola bir akçe bağ alınur. Ve merkeb yükünden nısif akçe alınur.

2. Ve mercimek ve merdümek ve böğrülce ve badem ve ceviz ve kûknar yüklerinden ki at yükü ola yükde iki akçe bağ alınur. Ve merkeb yükünden bir akçe alınur.

3. Ve kuru incir ve sade yağ ve bal ve pirinç yükünden ki at yükü ola yükde iki akçe bağ alınur. Ve merkeb yükünden bir akçe alınur.

4. Ve meyveden ve piyaz ve sarmısak yükünden ki at yükü ola bir sorti bağ alınur. Sorti bir akçenin sülüsüdür.

5. Ve zeyt yağı ve balmumu yüklerinden dörder akçe alınur.

6. Ve bezirgân yükünden ki doğru Bursa'dan gele yükde iki akçe bağ alınur. Ve Firengî kumaş yükünden hem-çünan. Amma ehl-i pazar ki kumaş yükleriyle müte'addid pazarlar geşt idüp İzdin pazarına gele andan bağ alınmaz, panayır vaktinden gayrı vakitte geldükde. Lakin panayır vaktinde panayıra gelen bezirgân kumaşı yüklerinden mecmû'undan

INDEX

Cet index ne contient pas les mots *baç*, *yük* et *akçe*, ici véritables topoi.

- aba 2b§7, 4a§10, 5b§3, 7b§4, 8b§3
âdet-i ağnam 1b§9, 3a§11, 3a§14,
4b§6, 6b§6, 8a§6, 9a§8
ağaç 2b§8, 3a§4, 4a§6, 5b§6, 7b§7
ağnâm 9a§12; voir âdet-i ağnam
alef 1b§3, 2b§1, 4a§1, 5b§4, 7b§5,
8b§1, 9a§2, 9b§1
anison 4b§2, 6b§2, 9a§5
April 3a§11, 8a§6
'arakî sabun 4a§5; voir sabun
Arnavud 4b§3, 4b§4, 4b§5, 4b§7,
6b§4, 6b§5
arpa 1b§2, 1b§3, 2b§1, 4a§1, 4b§2,
5b§4, 6b§2, 7b§5, 8b§1, 9a§2,
9b§1
asel 4a§4; voir bal
astar 2b§7, 4a§10, 5b§3, 7b§4, 8b§3
at 4a§8, 5b§8, 6a§2, 7b§9; – yükü
2b§1, 2b§2, 2b§2, 2b§3, 2b§4,
2b§5, 5b§1, 5b§2, 5b§3, 5b§4,
5b§9, 7b§1, 7b§5, 7b§11, 9b§1,
9b§2, 9b§3, 9b§4
Atina 3a§1, 3a§2, 3a§3
badem 1b§6, 2b§5, 4a§4, 5b§2,
7b§2, 9b§2
bağ 1b§4; voir demed
bağ 1b§7, 4b§3, 4b§10, 5a§14, 6b§3,
7a§13, 8a§9, 9a§2; – harâcî
3a§12
bağat 1b§7
bakla 1b§3, 8b§1
bal 2b§6, 5b§2, 7b§3, 8b§2, 9b§3
balmumu 2b§6, 5b§5, 7b§6, 8b§5,
9b§5
bargir 4a§8, 5b§8, 7b§9, 8b§6
baştina 2a§15, 3b§18, 9b§15
bedel-i 'öşür 3a§3
bez 6a§3, 8b§3
bezirgân 2b§7, 9b§6
bennâk 9b§14
bid'at-ı hanâzir 1b§9, 3a§14, 5a§13
bikr 2a§14, 3a§7, 5a§20, 7a§18;
8a§11
bîve 1b§1, 3a§1, 4b§1, 6b§1, 8a§1,
9a§1
boğaca 2a§13
böğrülce 1b§3, 2b§2, 5b§2, 7b§2,
9b§2
bostan 2a§11, 3a§6, 5a§18, 7a§17,
9a§10
buğday 1b§2, 1b§3, 2b§1, 4a§1,
4b§2, 5b§1, 6b§2, 7b§1, 8b§1,
9a§2, 9b§1

- burçak 4aş1, 5bş4, 8bş1, 7bş5,
 9aş2, 9bş1
 Bursa 9bş6; – kumaşı 2bş7, 5bş3,
 7bş4
 cariyeye 8bş7
 cerâyim 3aş8
 ceviz 5bş2, 9bş2
 cibre 3aş9
 çam sakız 8bş2
 çerge 8bş3
 çift 1bş2, 3aş1, 5aş21, 7aş19,
 9bş14; – bozan akçesi 2aş15,
 3bş18, 5aş21, 7aş19, 8aş11,
 9bş15
 çıkar bacı 4aş5
 çıra 8bş2
 çuka 4aş10
 daru 1bş3, 2bş1, 5bş4, 7bş5, 9aş2,
 9bş1
 davar 7aş14, 8aş10
 değirmen 2aş12, 4bş7, 4bş10, 6bş7,
 8aş7
 defter 4bş9, 6bş8; – defter-i atık 6bş7
 demed 1bş4
 demür 4aş9
 denk 1bş2
 destî 3aş10, 4aş3
 dirhem 1bş7, 3aş10, 3aş12, 5aş12,
 6bş3, 7aş11
 dönüm 1bş7, 2aş11, 3aş12, 4bş3,
 5aş14, 5aş18, 6bş3, 7aş17, 8aş9,
 9aş10, 9aş2
 dul avret 2aş14, 3aş1, 3aş5, 3aş7,
 5aş20, 7aş18, 8aş11, 9bş13
 Eğriboz 1bş1, 1bş2, 1bş7, 4aş12
 Eflak 5aş15, 5aş19, 7aş14
 enar 8bş4
 erbâb-i tîmar 2aş10, 4bş3, 6bş3,
 9aş9
 esîr 2bş9, 4aş7, 5bş7, 6aş1, 7bş8 ;
 voir kul
 eşek 8bş6; voir merkeb
 fakır 3aş8
 Firengî kumaş 2bş7, 5bş3, 6aş6,
 7bş4, 9bş6
 fuçu 1bş7, 3aş12, 4bş3, 6bş3, 9aş6
 furun 5aş11, 7aş10
 gallât 3aş2
 galle 3aş2,
 ganem 6bş6; voir âdet-i ağnam
 gemi 2bş9, 2bş11
 gınâ 3aş8
 gümrük 2bş10, 6aş6
 hanâzir 8aş8; voir bid'at hanâzir,
 hınzîr
 hane 3aş1,
 harâç 4bş9, 5aş16, 7aş15
 harîr 6aş4
 harman 2aş16
 haymâne 4bş8, 6bş8
 haymâneci 4bş8, 6bş8
 himl 6bş2
 hınzîr 1bş9
 hisar erenleri 1bş7, 3aş13, 9aş7
 hubûbat 2bş12, 4aş1, 4bş2, 6bş2,
 9aş5
 ibrişim 5aş12, 7aş11, 8bş3
 incir 5bş2; voir kuru incir
 inek 2bş11, 4aş8, 5bş8, 6aş2, 7bş9,
 7bş10, 8bş6
 ispençe 1bş1, 2aş16, 3aş1, 3aş5,
 4bş1, 5aş16, 6bş1, 7aş15, 8aş1,
 9aş1
 İstanbul kilesi 1bş2, 3aş2, 4bş2,
 8aş2, 9aş3
 İstefe 4bş2, 4bş3
 ivladi 8bş3
 İzdin 9aş1, 9aş2, 9aş3, 9bş1, 9bş6
 kadılık 3bş17, 5aş15, 8aş10
 kâfir 4bş2, 4bş3, 4bş4, 4bş7, 4bş8,
 4bş9, 6aş5, 6bş2, 6bş3, 6bş4,
 6bş8, 8aş5
 kanun 9aş9
 kanunnâme Şâhi 3aş8
 kanunnâme 6bş7
 kara sabun 4aş5; voir arakî sabun

- karye 1b§7, 2a§10, 2a§13, 2a§15,
3a§12, 3b§15, 4b§3, 5a§14,
5a§19, 7a§13, 7a§14, 8a§9,
8a§10, 9a§9, 9b§15
- kasaba 4a§3
- kasıl 2a§11, 5a§18, 7a§17, 9a§10
- kassâb 2b§11, 5b§8, 7b§10, 8b§8
- katır 4a§8, 5b§8, 6a§2, 8b§6
- kebe 2b§7, 5b§3, 7b§4, 8b§3; voir
sacaklı – sacaksız –
- kebe deđirmeni 2a§12, 3b§16, 4b§7,
6b§7, 9a§11
- keçi 1b§9, 2a§13, 2b§11, 3a§14,
3b§17, 4b§6, 4a§12, 5a§19,
5b§8, 6b§6, 7b§10, 9a§8, 9b§12
- kefere 1b§1, 1b§3, 1b§8, 2a§11,
3a§1, 3a§7, 3a§13, 3b§14, 4b§1,
5a§13, 6b§1, 8a§1, 8a§2, 9a§1,
9a§4, 9a§6, 9a§7, 9a§8; voir kâfir
- kenevir 1b§6
- kestane 8b§2
- keten 1b§4, 4b§2, 6b§2, 9a§5
- keyl 4b§2, 6b§2; voir kile
- kız 9b§13
- kile 1b§2, 1b§3, 3a§2, 4b§2, 6b§2,
9a§2, 9a§3; voir keyl
- kilim 8b§3
- kimyon 4b§2, 6b§2
- kiras 8b§2
- kiremid 4b§11, 7a§10
- kiremidçi 5a§11, 7a§10
- kisbe kadir olanlar 3a§1
- koz 1b§6, 2b§5, 4a§4, 7b§2
- köy 8a§9
- koyun 1b§9, 2a§13, 2b§11, 3a§14,
3b§17, 4a§12, 4b§6, 5a§15,
5a§19, 5b§8, 7a§14, 7b§10,
8a§10, 8a§6, 8b§8, 9a§8, 9b§12
- kovan 1b§8, 9a§7
- kûze 1b§7
- kuzu 2b§11, 4a§12, 5b§8, 7b§10,
8b§8
- kûknar 2b§5, 4a§4, 5b§2, 7b§2, 9b§2
- kükül 1b§6, 5a§12, 7a§11, 8a§5
- kul 8b§7
- kumaş 2b§7, 2b§10, 4a§10, 7b§4,
8b§3, 9b§6; voir Bursa –, Firengî
-
- kurâ 4a§3; voir karye
- kuru armud 4a§11
- kuru incir 2b§4, 4a§11, 7b§2, 9b§3
- langer 3a§9
- Livadya 6b§2, 6b§3
- lûdre 6a§4, 6b§3, 8a§5, 8b§3
- mağrib 5a§16, 7a§15
- medre 1b§7, 3a§12, 4b§3, 6b§3,
9a§6, 9a§9
- mercimek 1b§3, 2b§2, 5b§2, 7b§2,
8b§1, 9b§2
- merdümek 2b§2, 5b§2, 7b§2, 9b§2
- merkeb 2b§11, 4a§8, 5b§8, 6a§2,
7b§9; – yükü 2b§1, 2b§2, 2b§3,
2b§4, 2b§5, 5b§1, 5b§2, 5b§3,
5b§4, 5b§9, 7b§1, 7b§4, 7b§5,
7b§11, 9b§1, 9b§2, 9b§3
- meyve 1b§6, 2b§3, 2b§12, 3a§4,
5b§9, 7b§11, 8b§4, 9b§3, 9b§4
- mevfûfçu 4b§10
- monopolya 2a§10, 3b§15, 4b§3,
6b§3, 9a§9
- mücerred 1b§1, 3a§1, 3a§5, 4b§1,
4b§8, 6b§1, 9a§1, 9b§14
- müddet-i monopolya 2a§10
- müzevvec 1b§1, 2a§16, 3a§1, 4b§1,
6b§1, 8a§1, 9a§1
- muzur 8a§3,
- müsellem 9a§3
- Müslim 9b§14
- Müslüman 1b§2, 1b§3, 1b§6, 1b§7,
1b§8, 2a§11, 2b§10, 3a§8, 3a§12,
3a§13, 4b§2, 4b§3, 4b§5, 5a§17,
5a§18, 6a§5, 6b§2, 6b§3, 6b§5,
7a§16, 7a§17, 8a§2, 8a§5, 9a§2,
9a§3, 9a§4, 9a§7
- mutasarrıf 3a§4
- narh-ı rûzi 1b§10, 3b§15, 4b§3,
6b§3, 9a§9
- nohud 1b§3, 2b§2, 5b§2, 7b§2, 8b§1

- oğlak 2b§11, 4a§12, 5b§8, 7b§10
 öküz 2b§11, 4a§8, 5b§8, 7b§9,
 7b§10
 'öşr-i bağat 9a§6
 'öşr-i bostan 3a§6, 4b§4, 6b§4
 'öşr-i gallat 1b§2, 4b§2, 6b§2, 9a§2,
 9a§3
 'öşr-i kovan 1b§8, 3a§13, 4b§5,
 6b§5, 8a§4, 9a§7
 'öşr-i şıra 1b§7, 2a§10, 3a§3, 3a§9,
 3b§15, 4b§3, 6b§3, 9a§9
 'öşür 1b§3; 1b§6, 2a§10, 3a§2, 3a§4,
 5a§12, 6b§2, 7a§16, 8a§2, 8a§12,
 9b§15
 pazar 2b§1, 2b§11, 4a§1, 4a§9, 5b§1,
 5b§8, 6a§5, 7b§1, 7b§10, 8b§3,
 9b§1, 9b§6
 palyâça 3a§12, 6b§3
 panayır 6a§1, 6a§5, 9b§6
 penbe 1b§5, 4b§2, 6b§2, 9a§4, 9a§5
 peymâne 4a§3
 pirinç 2b§6, 4a§2, 5b§2, 7b§3, 8b§5,
 9b§3
 piyaz 5b§9, 7b§11, 9b§4
 purnokok 5a§12, 7a§11, 8b§3
 ra'iyet 2a§15, 4b§10, 5a§21, 7a§19,
 7a§9, 8a§12, 9b§15
 Rastamit 6a§1
 re's 1b§9, 3b§14, 8b§8, 9a§8
 reâya 2a§10, 2a§16, 3b§15, 4b§3,
 6b§3, 9a§9
 resm 1b§7, 2a§11, 3a§12
 resm-i ağıl 4b§6, 6b§6
 resm-i 'arûs 2a§14, 5a§20, 7a§18,
 8a§11, 9b§13
 resm-i âsiyab 3b§16, 6b§7, 9a§11
 resm-i bağat 3a§12,
 resm-i bennak 4b§8
 resm-i çift 4b§8, 9b§14
 resm-i dönüm 8a§9
 resm-i duhan 2a§15, 3b§18, 8a§12,
 7a§19, 9b§15
 resm-i gerdek 3a§7
 resm-i hunzîr 7a§12, 9a§8
 resm-i karış 1b§7, 3a§12, 4b§3,
 6b§3, 9a§6
 resm-i kışlak 2a§13, 3b§17, 5a§15,
 5a§19, 8a§6, 9a§12
 resm-i otlak 2a§13, 3b§17, 5a§19,
 7a§14, 9a§12, 9b§12,
 resm-i otluk 1b§1, 3a§1, 4b§1, 4b§8,
 5a§16, 6b§1, 7a§15, 8a§1, 9a§1
 resm-i zemîn 6a§5
 Rum 4b§2, 4b§3, 4b§4, 4b§5, 4b§7,
 6b§2, 6b§3, 6b§4, 6b§5, 9a§5
 rûsûmu ra'iyet 4b§10
 sabun 8b§5; voir arakî sabun, kara
 sabun
 sacaklı kebe 4a§10
 sacaksız kebe 4a§10
 sade yağı 2b§6, 5b§2, 7b§3
 sâhib-i tîmar 1b§10, 2a§16
 sahtiyân 5b§3
 salâriye 1b§2, 3a§2, 3a§4, 6b§3,
 9a§5
 salârlık 3a§2, 9a§3
 Salona 8a§2
 sarmısak 2b§3, 5b§9, 7b§11, 9b§4
 sığır 2b§11, 8b§6
 sipâhi 1b§2, 2a§15, 3b§18, 4b§10,
 5a§21, 7a§9, 7a§19, 8a§10,
 9b§15
 soğan 2b§3
 sorti 2b§3, 2b§8, 5b§6, 5b§9, 7b§11,
 7b§7, 8b§2, 9b4
 sürü 1b§9, 2a§13, 2b§11, 3b§17,
 5a§15, 5a§19, 5b§8, 7b§10,
 8a§10, 9b§12
 şarabhane 3a§9
 şehir 4a§3, 5a§17, 7a§16, 8b§3
 şinik 9a§3
 şıra 1b§7, 2a§10, 3a§12, 4b§3,
 5a§14, 7a§13, 8a§9, 8b§2, 9a§6,
 9a§9; voir 'öşr-i şıra
 tahta 2b§8, 4a§6, 5b§6, 7b§7
 tâife 7a§15
 tapu 4b§10, 7a§9
 tavuk 2a§16

teker 1b§5, 9a§4
tosun 6a§2
yağ 8b§2, 9b§3; voir sade yağı
Yahudi 5a§16
yund 6a§2
üzüm 5a§14
vakıyye 8a§3, 9a§4

vakıyye sultani 1b§2, 1b§5, 3a§10,
6b§2, 6b§3, 8a§2
zeyt yağı 2b§6, 4a§3, 5b§5, 9b§5
zeytün yağı 3a§10, 7b§6
zirâat 1b§2, 2a§15, 3b§18, 5a§21,
7a§19, 8a§12, 9b§15

vilâyet 1b§1, 4b§8, 6b§8, 9b§14
zerdalü 4a§11